

Selectieve groei

Van industriëlen mag je verwachten dat ze weten wat selectieve economische groei is. Dit heeft het hoofdbestuur van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel kennelijk gedacht toen het een aantal deskundigen uitnodigde een preadvies te schrijven voor het congres over theorie en praktijk van de selectieve groei. Dit congres vond vorige week te Hilversum plaats. Deze gedachte is correct, want het bedrijfsleven past al tientallen jaren een selectieve groei toe. Eén van de preadviseurs, ing. A. Klevering, directeur van Enraf-Nonius, merkte dan ook terecht op dat ondernemers van duurzame consumptiegoederen en bepaalde kapitaalgoederen al jarenlang aan de selectieve groei werken door met behulp van de technologische ontwikkeling de fabricagemethoden zodanig te veranderen, dat de prijs van het eindproduct nagenoeg gelijk blijft.

Wie selectief wil groeien moet, aldus preadviseur Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, directeur van het Nederlands Economisch Instituut, beschikken over: 1. een duidelijke visie op liefst gekwantificeerde alternatieve doelstellingen; 2. een model van het maatschappelijke gedrag; 3. een instrumentarium. Indien we maatschappelijk gedrag vervangen door bedrijfs-economisch gedrag dan mag worden geconcludeerd dat grote ondernemingen aan deze drie voorwaarden voldoen.

Hoewel het bedrijfsleven dus vertrouwd is met selectieve groei, geven de preadviezen geen duidelijk antwoord op de vragen die het hoofdbestuur van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel graag had zien beantwoord. Deze vragen waren: „1. Naar welke criteria en met welke middelen kan selectieve groei worden gerealiseerd? 2. Is een daarop gericht beleid denkbaar op nationale schaal, op Europees niveau of vereist het een wereldregering? 3. Is het verenigbaar met onze op markt oriëntering en concurrentie gebaseerde ondernemingswijze productie?“. Het niet beantwoorden van deze vragen wordt veroorzaakt doordat de door Prof. Paelinck genoemde eerste voorwaarde iets geheel anders voorstelt in een onderneming dan in een nationale volkshuishouding. Het is immers onbetwistbaar dat micro-economische doelstellingen veelal afwijken van macro-economische doelstellingen. De preadviseurs beseften dit terdege, vooral Prof. Dr. C. F. J. Böttcher, Nederlands lid van de Club van Rome, en Dr. Ir. W. J. Beek, directeur van Van den Bergh en Jurgens, getuige hun kritische uitlatingen.

Al met al kwam de praktijk van de selectieve groei niet uit de doeken. De preadviezen voegen weinig toe aan wat er al bekend is. Zij verdwijnen bij mij dan ook in de lade met het opschrift „selectief“, welke lade de laatste tijd slechts wordt geopend om er iets in te stoppen. Hiermee wil ik geenszins beweren dat de preadviezen geen interessante discussiestukken waren. De al jaren aan de gang zijnde discussie over de economische groei moet m.i. echter spoedig worden afgebroken en plaatsmaken voor concrete beleidsuitspraken. Deze mag je niet verwachten van wetenschappers en industriëlen. Het wachten is op de politici, die evenwel weinig oog

hebben voor lange-termijnproblemen. Wat dat betreft had de Maatschappij voor Nijverheid en Handel de verkeerde mensen uitgenodigd. Mede hierdoor werd er op het congres erg tam gediscussieerd.

Prof. Böttcher had een voor leken interessant verhaal geschreven over „De huidige stand van het debat over welzijn en economische groei“. Veel economen kunnen iets van deze niet-econoom leren. Meer aandacht trok evenwel de inleiding van Dr. Beek: „Structurele aspecten van selectieve groei“. Op originele wijze behandelde de heer Beek de industriële ontwikkeling in Nederland vanaf 1947. Hij concludeerde dat Nederland te veel energie-intensieve bedrijven bezit. Zijn selectieve groei gaat in de richting van afremming van de chemische industrie en stimulering van de productie van duurzame consumptie- en investeringsgoederen en van agrarische produkten. Dit vereist zijns inziens structurele maatregelen in plaats van de huidige conjuncturele maatregelen (zgn. heidemaatschappij-achtige activiteiten).

Hoewel deze conclusies aannemelijk klinken is de eraan voorafgaande analyse betwistbaar. Dr. Beek past een consumptengidsachtige analyse toe: een overschot van de productie (t.o.v. de afzet) duidt hij aan met +, een tekort met — en een evenwicht met 0. Op deze wijze gaat hij na wat de zwakke en sterke punten van diverse landen zijn. Dr. Beek sprak het niet duidelijk uit, maar je zou uit zijn analyse kunnen afleiden dat ieder land moet streven naar veel nullen, dus naar autarkie. Het lijkt mij beter naar een behoorlijke wereldarbeidsverdeling te streven. Dit betekent dat ieder land naar zoveel mogelijk plussen en minnen moet streven. Om per land het noodzakelijke externe gewicht te bereiken, moeten deze tekens worden gekwantificeerd. Dr. Beek deed dit niet en noemde zelfs geen bronnen van zijn gepluis en gemin.

De te sterke nadruk in Nederland op energie-intensieve produkten leidt hij af uit een lineaire vergelijking waarin de arbeidsproductiviteit wordt verklaard uit de voor de productie vereiste energie per man. Hij vindt een regressie-coëfficiënt van 2 en beweert op grond hiervan: „In een samenleving met een hoog specifiek energieverbruik zoals de onze bestaat een evenredig verband tussen: toegevoegde waarde per man, bruto-nationaal produkt per man (beide begrippen betekenen evenwel hetzelfde, L.H.), investeringen per man, energieverbruik per man en afval per man“. Deze conclusies kunnen echter niet uit Beeks vergelijking worden afgeleid, omdat deze daarvoor onvoldoende variabelen bevat. De op bovenstaande wijze gepresenteerde analyse had m.i. beter achterwege kunnen blijven: toepassing van de selectieve groei zou voor dit preadvies fataal zijn geweest.

Ondanks de preadviezen en de discussie naar aanleiding daarvan weet Nederland nog steeds niet hoe de selectieve groei er in de praktijk zal uitzien.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Selectieve groei	497
Column	
Winst en overheid, door Prof. Dr. N. H. Douben	499
<i>Prof. Dr. W. Albeda:</i>	
De Nederlandse arbeidsverhoudingen op een keerpunt	500
<i>C. P. A. Bakker:</i>	
Herziening grondslagen van oudedagsvoorzieningen	502
<i>Drs. G. A. Tuinier en Drs. Y. M. Ypma:</i>	
De invloed van een verhoging van de premie-inkomensgrens op de premiegrondslag	504
Notitie	
Inteelt, door Drs. L. Hoffman	505
Ontwikkelingskroniek	
Industrialisatie, internationale handel en werkgelegenheid, door Dr. L. B. M. Mennes	507
Maatschappijspiegel	
Actuele dilemma's in sociologisch onderzoek, door Drs. H. J. van de Braak	509
<i>D. A. P. W. van der Ende:</i>	
Een leerboek voor bestuurskunde	511
Boekennieuws	
Prof. Dr. R. Slot: Elementaire bedrijfseconomie; Drs. N. van der Zwaal: Het besturen van organisaties, door Drs. J. P. J. Takken	512
Dr. W. van Hulst: De vervanging van duurzame produktiemiddelen, door Drs. C. van Halem	513
R. Teekens: Prediction methods in multiplicative models, door Dr. M. A. Kooyman	514

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 83,20 per kalenderjaar, (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Winst en overheid

Het tweede kwartaal van het jaar is gewoonlijk de periode waarin in ons land de schijnwerpers van de publiciteit gericht zijn op het verschijnsel „winst”. Niet alleen komen in de maanden april en mei veel resultaten uit het particuliere bedrijfsleven, behaald in het voorgaande jaar, in de openbaarheid, maar ook wordt dan bekend gemaakt hoe in het afgelopen jaar de belangrijkste overheidsbedrijven in financieel-economisch opzicht hebben gewerkt. Veel aandacht daarbij krijgen speciaal die overheidsbedrijven welke de juridische vorm van „een tak van dienst” hebben, d.w.z. niet als naamloze vennootschap georganiseerd zijn. Op nationaal niveau staat dan veelal de PTT in het centrum van de belangstelling, ofschoon ook de overheidsvennootschappen als De Nederlandsche Bank en de Nederlandse Spoorwegen aan belangstelling geen gebrek hebben.

De voorziening in *individuele* goederen en diensten, d.m.v. een particulier dan wel een overheidsbedrijf is in eerste aanleg een zaak van economische orde. Binnen de orde waarin de particuliere ondernemingswijze productie domineert, valt de nadruk sterk op het particuliere bedrijf. Overheidsbedrijven worden dan in uitzonderingsgevallen opgericht. Meestal is dan niet het doorslaggevend criterium *welk* produkt of welke dienst wordt voortgebracht, maar de vraag of het productieproces en de afzet leiden tot monopolistische tendenties. Natuurlijk is de oprichting van een overheidsbedrijf niet het enige middel om de gemeenschap te beschermen tegen maatschappelijk onaanvaardbare exploitatie door monopolisten. Men zou ook kunnen denken aan een zodanige mededingingswetgeving dat hetzelfde resultaat wordt bereikt voor de maatschappij als wanneer de overheid bepaalde goederen exploiteert.

Er zijn nu eenmaal overheidsbedrijven (en er is óók een mededingingswetgeving) waarvan sommige verlies lijden en andere winst maken. Zowel tegen het verlies als tegen de winst van overheidsbedrijven hebben politici én burgers vaak bezwaar. Permanente verliezen van bepaalde overheidsbedrijven, zoals in ons land de spoorwegen, worden door de overheid aangezuiverd uit de belastingmiddelen en daarmee krijgen de afnemers van de goederen en diensten van die bedrijven een subsidie waartegen sommigen bezwaren maken. Zeker als men tegen de objectsubsidies in het algemeen is, worden de verliezen van overheidsbedrijven niet gunstig beoordeeld.

Aan de andere kant zijn velen ook tegen een winstgevend exploitatie van overheidsbedrijven. Politici die hun goedkeuring moeten geven aan jaarrekeningen en begrotingen van overheidsbedrijven welke „hoge” winsten maken, althans zeker in absolute bedragen, vragen zich weleens af of er nog wel van een verschil sprake is tussen overheids- of particuliere exploitatie. Bij de beoordeling van deze kwestie gaan zij dan meestal alleen af op het feit, dat er winst is behaald en in veler ogen is het onaanvaardbaar dat de *overheid* met haar productie-activiteiten zodanige resultaten verwerft. Soms wordt echter het bestaan van winsten bij overheidsbedrijven opgevat als een vermomde indirecte belastingheffing en dan is het bezwaar dat de belastingheffing vermengd wordt met productie-activiteiten.

Het is duidelijk dat achter al deze problemen die sommigen met winsten van overheidsbedrijven heb-

ben, de gedachte schuil gaat, dat de overheid op haar productie-activiteiten geen winst behoort te maken, doch dat de kosten en opbrengsten hier in evenwicht dienen te zijn. Winst behaald door de overheid is dan blijkbaar nog onbetamelijker dan winst die door een particulier bedrijf wordt gerealiseerd. Het lijkt mij dat deze gedachtengang van enkele kanttekeningen kan worden voorzien, ofschoon ook tegen deze kanttekeningen weer bezwaren kunnen worden ingebracht.

In de eerste plaats is het nog niet zo zeker dat overheidsbedrijven die volgens de boekhoudingsprocedures „Winst” maken dat ook nog doen als meer (bedrijfs)economische maatstaven worden aangelegd. Want voordat van winst in economische termen sprake is, dienen ook de toegerekende rentesommen over het geïnvesteerde eigen vermogen — als alternatieve kosten — in rekening te worden gebracht. Ik maak me sterk, dat veel politici, journalisten en burgers dit bij voortduring vergeten; meestal onbewust. En als met de rente over het eigen vermogen rekening is gehouden dan zal waarschijnlijk niet veel winst resteren.

Een tweede opmerking geldt de bestemming van de winst. Bij overheidsbedrijven zijn er *geen persoonlijke* winstgerechtigden en dat maakt de winsten uit hoofde van inkomensverdelingsvraagstukken (meer) acceptabel.

In de derde plaats kunnen de tariefstellingen én de daaruit voortvloeiende winsten van overheidsbedrijven in de energiesector mede gaan bijdragen tot een zuiniger beheer van „grondstoffen”. Verliezen in deze sectoren *kunnen* een aanwijzing zijn voor maatschappelijke verspilling, omdat bijvoorbeeld (te) lage tarieven of een degressieve tariefopbouw het verbruik stimuleren.

De winst die overheidsbedrijven maken is daarom misschien toch minder problematisch dan op het eerste gezicht lijkt.

De Nederlandse arbeidsverhoudingen op een keerpunt

PROF. DR. W. ALBEDA*

*De oliecrisis, zoals wij die aan het eind van het vorig jaar op ons af zagen komen, vormt een bron voor vele overpeinzingen en discussies. Wellicht één der interessantste, maar niet de vruchtbaarste discussie is mogelijk over de vraag of er eigenlijk wel een crisis is geweest. Voor mijn onderwerp is deze discussie niet zo erg relevant. Dege-
nen, die betrokken zijn bij de beleidsvorming m.b.t. de Nederlandse arbeidsverhoudingen hadden in oktober/november 1973 de stellige indruk, dat er een ernstige crisis onderweg was. Of die indruk reëel was of niet is eigenlijk minder relevant te achten. Veel interessanter is de vraag hoe men op deze crisissituatie reageerde.*

Ik heb de indruk, dat de manier waarop mensen reageren op een crisissituatie meer verhelderend kan zijn voor hun opvattingen en oriënteringen, dan hun gedrag in meer normale situaties. Men zou crisisgedrag kunnen zien als een soort démasqué. Als in een fel licht worden plotseling de verhoudingen blootgelegd. Vanuit deze gedachte is dit artikel geschreven.

Wat was er aan de hand?

In oktober 1973 mislukten de onderhandelingen over een centraal akkoord voor het jaar 1974. De achtergronden hiervan zijn bekend genoeg te achten.

De periode van 1963 tot 1970 is gekenmerkt geweest door de pogingen der vakcentrales, af te rekenen met het trauma der geleide loonpolitiek. Beducht voor de aan het licht gekomen groeiende afstand tussen leiding en leden, en bezorgd over de trage groei van het ledental, streven de vakcentrales naar een zo groot mogelijke distantie ten opzichte van het regeringsbeleid. Dit streven loopt samen met de groeiende politieke polarisatie in Nederland, waarin de vakbeweging zijn partij meeblaast. De vakbeweging heeft er nooit een geheim van gemaakt, dat zij liever centrum-linkse dan centrum-rechtse regeringen ziet en ziet zichzelf steeds duidelijker als acteur op het politieke toneel. Hiermede hangt samen de nieuwe ideologisering, die met name vele jongeren binnen de vakbeweging ondergaan. De tijd der „sluimerende ideologieën” was over. Springlevend dringen oudere en nieuwere ideologieën zich aan ons op.

Voor de vakbeweging kan gesteld worden, dat zij een nieuw criterium voor haar handelen zocht. In de jaren voor 1963 was het criterium (nu schematiseer ik wat, maar zonder daarmee de waarheid al te veel geweld aan te doen) de mede-verantwoordelijkheid der vakbeweging voor het algemeen belang. In een artikel in het Kaderblad van het CNV stelde ik in 1962, daarmee vertolkend wat toen bij velen in de vakbeweging leefde, dat dit criterium voor het beleid van een particuliere organisatie, gebaseerd op het vrijwillig lidmaatschap, op den duur niet te handhaven is. In de jaren 1960-1970, kan men stellen, heeft de vakbeweging uitgezocht, wat dat precies betekent.

De volgende antwoorden kwamen daarbij naar voren:

- geen medewerking van de vakbeweging aan een centraal loonbeleid;
- verzet tegen overheidsbevoegdheden met betrekking tot de lonen (het verzet tegen de loonwet vormde daarvan een hoogtepunt);
- een ander model van medezeggenschap, gebaseerd op oppositie, in plaats van op gezamenlijke verantwoordelijkheid van werknemers en ondernemers (bedrijvenwerk);
- decentralisatie van de vakbondsactie.

Juist in de fusiegolf, die in de loop der jaren zestig over ons kwam, ontstond een nieuwe activiteit der vakverenigingen, die zich liet leiden door de overtuiging, dat de vakbeweging er is om de belangen der werknemers veilig te stellen. Wil dat zeggen, dat men niet geïnteresseerd is in de continuïteit van de onderneming? Zeker niet, maar men realiseert zich, dat de zorg daarvoor in de eerste plaats aan de ondernemingsleiding toevalt.

De regering heeft gedurende de gehele periode 1963/1970 voortdurend gepoogd het centrale loonbeleid weer op gang te krijgen. Verschillende systemen van loonbeheersing, met wisselende verantwoordelijkheden bij de verschillende instituties, Stichting, SER enz. werden geprobeerd. Het stuitte alles af op de vastbesloten bedoeling der vakcentrales zich niet langer met de regering te identificeren.

Voor de werkgevers 1) lag de zaak eigenlijk niet veel anders. Zij realiseerden zich, dat een centrale afspraak voor hen meestal voordeliger is dan onderhandelingen per bedrijfstak. De werkgeversverbonden stonden dus positief tegenover de pogingen van de regering om te komen tot centrale akkoorden. Zij hadden ook minder neiging de regering om haar politieke kleur te wantrouwen.

De inflatie aan het einde der jaren zestig

Dan blijkt aan het einde van de jaren zestig de inflatie, internationaal, over te gaan in een hogere versnelling. Dit had nogal ingrijpende gevolgen voor de arbeidsverhoudingen. Overal in West-Europa zien we dezelfde „Crisis der arbeidsverhoudingen”. Overal hetzelfde patroon van werknemers, die niet langer de richtlijnen der bondsbesturen afwachten, maar zelf het initiatief in handen nemen: een golf van wat men voordien wilde, en nadien spontane stakingen noemde, ging over West-Europa.

De vakbeweging kwam daarmee in een moeilijk parket.

* De auteur is rector van de Stichting Bedrijfskunde te Delft.

1) Zie mijn artikel Werkgeversstrategie, *Beleid en Maatschappij*, november 1973.

Ook wanneer men de medeverantwoordelijkheid voor het algemeen belang niet langer in zijn vanen schrijft, zijn er situaties, waarin vakbonds (werknemers-)belang en algemeen belang dicht bij elkaar komen. Zo'n geval is er wanneer de inflatie zeer sterk oploopt. In dit geval kan men zelfs vaststellen, dat én het algemeen belang, én het werknemersbelang, én het institutionele eigenbelang der vakverenigingen samengaan. De inflatie bracht alle drie in gevaar. Actie was dus nodig. Maar welke?

Het is interessant vast te stellen, dat de Nederlandse vakbeweging, eerder dan de vakbeweging elders, bereid was de weg naar de centrale akkoorden toch weer in te slaan. De ervaringen van de jaren vijftig waren niet helemaal vergeten. Toch kan vastgesteld worden, dat de vakcentrales niet meer op dezelfde wijze, en op dezelfde voorwaarden wilden onderhandelen. Een nieuw patroon komt naar voren:

- de belangrijke rol der grote bonden valt op bij de centrale onderhandelingen. Zij moeten erbij zijn, wanneer de beslissingen vallen. De centrales doen het niet zo maar met machtiging van de achterban;
- de onderhandelingen worden harder gevoerd;
- de vakcentrales stellen een hele lijst van voorwaarden met een politiek karakter op.

Het resultaat was het centraal akkoord voor 1973. Met name valt het op, dat men slechts tot het centraal akkoord bereid is bij inwilliging van een toch wel erg lange lijst van voorwaarden. Het kostte de regering-Biesheuvel, en minister Boersma wel heel veel, om het vertrouwen der vakcentrales te winnen.

Overigens kon dit akkoord de grote botsing van het voorjaar van 1973 niet voorkomen.

1973 en 1974

De stakingen van 1973 vormden een keerpunt in de strategie der werkgevers. Hadden zij voor die tijd zich kunnen beperken tot het positief reageren op voorstellen der regering, in 1973 kon dit niet meer. Boersma had zich in het hoofd gezet geen botsing met de vakcentrales te zullen krijgen. De werkgevers mochten er niet op rekenen, dat de regering hen bij zou vallen. Zij stonden er zelf voor. Zij blijken het overigens best alleen te kunnen. De stakingen leidden niet tot een overwinning. Het eenheidsfront der werkgevers bleek niet te doorbreken.

De onderhandelingen voor een centraal akkoord voor 1974 lijken aanvankelijk te gelukken. Mede onder de indruk van de berichten over de naderende oliecrisis blijken de onderhandelaars namens de werkgevers bereid tot verregaande tegemoetkoming tot de vakcentrales. Hun achterban, met de ervaringen van het voorjaar nog vers in het geheugen, is minder onder de indruk van de crisis en laat de onderhandelaars vallen. Geen akkoord voor 1974.

Dan is het woord aan de regering. Kan zij met een op Nederland gerichte olieboycot de loononderhandelingen geheel aan de sociale partners overlaten? Een versterking der inflatie is zonder meer te verwachten. Een stijgende werkloosheid evenzeer. Maar kan de regering in het spoor treden van vroegere regeringen, en een onwillige vakbeweging tegen zich in het harnas jagen? Dat kan een regering van de signatuur van de regering-Den Uyl „niet maken”. Hoe is een ingrijpen in de lonen dan wél te realiseren?

Dat kan alleen in het kader van een inkomensbeleid. Alleen dan wordt voorkomen, dat de werknemers zich in een uitzonderingspositie geplaatst zullen voelen. De crisistemming, die inmiddels goed is ontwikkeld, vormt het klimaat voor crisiswetgeving. De machtigingswet is geboren.

Deze wet geeft de minister van Sociale Zaken ongekende bevoegdheden met betrekking tot de inkomensvorming. Weliswaar zijn de hardste, en moeilijkst te ontgane bepalingen op de loonvorming gericht, maar alle andere inkomens vallen er evenzeer onder. Reeds eerder wees ik erop, dat de

machtigingswet geen echt inkomensbeleid mogelijk maakt. Daartoe ontbreekt een doelstelling met betrekking tot de gewenste inkomensverhoudingen en gaat het te zeer om een ad-hoc-beleid. De wet kon wel aanvankelijk het moeilijkste probleem voor een inkomensbeleid omzeilen, t.w. het creëren van een consensus.

Nieuw patroon

Men krijgt de indruk, dat langzamerhand een nieuw patroon van arbeidsverhoudingen zich begint af te tekenen. Dit patroon ziet er als volgt uit.

De vakcentrales zijn, vooral nu de regering de door hen gewenste samenstelling heeft, bereid tot centrale akkoorden. Zij willen daarbij echter niet het algemeen belang als uitgangspunt accepteren. Er moeten zaken uitkomen, die zij niet via bedrijfstak of ondernemingsgewijze onderhandelingen kunnen realiseren. Een voorbeeld is de nivellering, die in onderhandelingen op een kleinere dan de nationale schaal mislukte.

Ten aanzien van de kleinere onderhandelingseenheden (onderneming, bedrijfstak) geldt, dat het uitgangspunt van de vakbeweging ook daar is: niet uitgaan van het ondernemingsbelang, maar consequent het werknemersbelang behartigen.

De indruk, die men uit deze ontwikkeling overhoudt is, dat de Nederlandse vakcentrales hun draai aan het vinden zijn. Maar ook voor de ondernemers geldt, dat zij hun (tegen) strategie hebben gevonden.

Blijvende problemen

Terwijl de centrale problematiek wat duidelijker komt te liggen (al liggen er nog onzekerheden binnen zowel vakcentrales als werkgeverscentrales, gegeven de verschillen van opvatting) geldt dit niet voor de aanpak van bijvoorbeeld de medezeggenschapsproblematiek. Daar ligt nog een zeer belangrijk stuk onenigheid. Die onenigheid hangt, zou men kunnen zeggen, samen met de gewijzigde opvattingen binnen de vakbeweging.

Men kan zich immers afvragen, welke visie op de medezeggenschap past in de nieuwe opstelling van de vakverenigingen. De medezeggenschapsstructuren, zoals die door de wet geschapen zijn, hebben het overleg-, zo men wil integratie-karakter. Bij de aanvaarding van dit integratieve model van medezeggenschap past een werkverdeling tussen medezeggenschapsorganen en vakverenigingen. De laatstgenoemden hebben dan de rol van de belangenbehartiging. De medezeggenschapsorganen gaan uit van het belang van de onderneming als een geheel, waarbinnen het werknemersbelang uiteraard niet wordt vergeten, maar het staat niet voorop. De vakverenigingen hebben m.b.t. deze organen een begeleidende en stimulerende rol. Maar zij pogen die organen niet te overheersen.

Men kan zich ook een alternatieve opzet der medezeggenschap denken. Ook de medezeggenschap wordt dan bezien vanuit de noodzaak van oppositie tegen de ondernemingsleiding en de behartiging van het werknemersbelang. Het bedrijvenwerk gaat vaak uit van die conceptie. Het is denkbaar, dat men er naar streeft bedrijvenwerk en ondernemingsraad in één conceptie onder te brengen. In deze visie past dan de ondernemingsraad, die een gekozen voorzitter heeft, zijn standpunten bepaalt, zonder aanwezigheid van de werkgever, en met de werkgever onderhandelt. Deze conceptie past in de nieuwe vakbondstrategie. Het is echter noodzakelijk, zich te realiseren, dat in deze conceptie de vakvereniging niet alleen het werk in de ondernemingsraad zal willen begeleiden en stimuleren. Zij zal het willen overheersen, om te voorkomen, dat, zoals ik eerder al eens in dit tijdschrift uiteenzette, de ondernemingsraad een alternatieve vakvereniging wordt.

Herziening grondslagen van oudedagsvoorzieningen

C. P. A. BAKKER*

De optrekking van de uitkering ingevolge de Algemene Ouderdomswet (AOW) voor gehuwden tot het peil van het (netto)minimumloon betekent naar vrijwel algemeen gevoelen, dat deze vorm van oudedagsvoorziening thans geen aanspraak meer kan maken op prioriteit binnen de beperkte keuzemogelijkheden welke verdere verhogingen van de premiedruk van de sociale verzekeringen nog bieden. Voor vele (gehuwde) werknemers betekent dit peil bovendien, dat hun oudedagsvoorziening voldoet aan de wens, dat het ouderdomspensioen inclusief AOW circa 70% van het laatstgenoten loon moet bedragen.

Voor de meeste werknemers geldt verder dat zij vallen onder de pensioenregeling van een bedrijfspensioenfonds, dat in beginsel een uniforme regeling voor een gehele bedrijfstak geeft, waarbij meestal geen rekening wordt gehouden met verschil in beloning. Dit betekent in wezen een zekere nivellering in de (toekomstige) beloningen. Andere bedrijfspensioenfonds en vooral ondernemingspensioenfonds plegen wel rekening te houden met een verschil in loon, waardoor rekening houdend met de AOW-uitkering de totale voorziening in een zekere verhouding tot het loon komt te staan. Een van de belangrijkste bezwaren van de particuliere pensioenvoorzieningen is het doorgaans ontbreken van waardevastheid. Het is dan ook alleszins begrijpelijk, dat één van de beginselen van het in april 1971 door de Pensioencommissie van de Stichting van de Arbeid bereikte akkoord juist die waardevastheid is.

Onlangs heeft de genoemde commissie een tweede-interim-rapport gepubliceerd met betrekking tot de uitwerking van het eerder overeengekomen principe van pluriforme uitvoering, welke niet anders dan langs wettelijke weg kan worden doorgevoerd. Het is de vraag of de commissie door enerzijds uit te gaan van een grote diversiteit in de voorzieningen en anderzijds van overkoepelende en verenende maatregelen wel op de goede weg is. Efficiënt is deze richting zeker niet. Gelet op de geringe uitvoeringskosten van uniforme voorzieningen lijkt het gewenst te overwegen of één algemene voorziening voor alle werknemers als tweede laag boven de AOW geen betere oplossing is, waarna desgewenst een derde laag in volledige vrijheid aan de inzichten van het bedrijfsleven kan worden overgelaten.

Deze twee visies op de medezeggenschap komen nog naast elkaar voor. Het CNV verdedigt duidelijk de eerste visie. In het jongste NVV-rapport zien we de tweede visie het duidelijkst naar voren komen. Nog onlangs kwamen in de verbondsraadsvergadering van het NVV de beide opstellingen geprononceerd naar voren. Een gezamenlijke stellingname is er bepaald nog niet. Het is nog te vroeg om aan te geven, in welke richting de ontwikkeling zal gaan. Het is ook heel goed denkbaar, dat in verschillende ondernemingen voor een verschillende aanpak zal worden gekozen.

Meer uniformiteit lijkt mij thans sterker te leven dan een tiental jaren geleden toen men aan de voorbereidingen bezig was van de ideeën die men thans wil verwezenlijken. De toenemende inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces, zal mede tegen de achtergrond van het streven naar gelijke beloning voor mannen en vrouwen, bij invoering van een algemene pensioenplicht, zowel voor mannen als vrouwen, consequenties kunnen hebben voor de omvang van aan mannen te verlenen ouderdomspensioenen.

Het is ook de vraag of het streven naar een oudedagsvoorziening van 70% van het laatstgenoten loon niet te hoog gegrepen is, indien men in aanmerking neemt, dat vele werknemers tijdens hun actieve periode een eigen woning kopen en uit hun inkomen de aflossing van een (hoge) hypothecaire lening opbrengen, waardoor zij over een waardevast inkomen in natura (woongenot) beschikken. Vooral voor middelbare en hogere inkomens is, rekening houdend met dit en ander bezit, een lager percentage m.i. verantwoord. Omdat pensioenkosten loonkosten zijn, houdt dit in de mogelijkheid van een enigszins verhoogd inkomen in de actieve periode, waaruit het individu indien daarvoor aanleiding bestaat zelf aanvullende voorzieningen tot stand kan brengen.

Andere opzet van de AOW?

De AOW voorziet thans in uniforme uitkeringen voor gehuwden en ongehuwden, waarbij de uitkering voor ongehuwden circa 70% is van die voor gehuwden. Het relatief hogere bedrag dat een ongehuwde ontvangt ten opzichte van een gehuwde wordt gemotiveerd met de besparingen die in het huishouden van een echtpaar optreden. Indien twee jaarden met een ongehuwdenuitkering huwen, behouden zij de ongehuwdenuitkeringen, waardoor zij over 40% meer uitkering beschikken dan een echtpaar dat de gehuwden-uitkering ontvangt. Dit geldt uiteraard ook als twee onge-

* De auteur is registeraccountant.

Het is duidelijk, dat de Nederlandse arbeidsverhoudingen vooral op dit laatste punt nog uit moeten kristalliseren. Slaat men de eerste, in wezen optimistische weg in (hervorming binnen het systeem) of slaat men de tweede, meer pessimistische weg in (het systeem verandert toch niet van binnenuit, daarom kiest men voor de oppositie). In het eerste geval is er sprake van continuïteit in het streven naar medezeggenschap; in het tweede geval is er een duidelijk keerpunt.

W. Albeda

huwden samenleven. Zou het geen aanbeveling verdienen aan gehuwden altijd twee ongehuwdenpensioenen toe te kennen of het bestaande verschil te verkleinen?

De uitkeringen zijn thans in de tijd gelijk. Dat geldt ook voor de particuliere pensioenen. Door het ontbreken van waardevastheid van de laatste kan een belangrijke daling van de koopkracht optreden. Bij een inflatie van 8% per jaar daalt de koopkracht in 9 jaar tot de helft en in 18 jaar tot ¼ deel van de oorspronkelijke koopkracht. In het verleden hebben structurele verhogingen van de AOW deze invloed gedeeltelijk gecompenseerd, doch voor de toekomst mag daarop niet worden gerekend. Als de inflatie op het huidige niveau gehandhaafd zou blijven, ziet de toekomst er voor bejaarden en weduwen slecht uit. Voor deze moeilijkheid zou men een oplossing kunnen zoeken door een wijziging van de AOW en de verhouding van particuliere pensioenen tot de AOW. Deze oplossing bestaat hierin, dat men voor een toekomstige generatie AOW-trekkers bijv. degenen die bij de invoering van die wijziging 55 jaar of jonger zijn, tot een gestaffelde uitkering komt en wel van:

60% van de huidige uitkering voor de periode 65 - 70 jaar;
100% van de huidige uitkering voor de periode 70 - 75 jaar, en
125% van de huidige uitkering voor de periode na 75 jaar.

Indien de particuliere pensioenfondsen, in het bijzonder de bedrijfspensioenfondsen, zich zouden richten:

primair op aanvulling van de AOW-uitkering van 65 - 70 jaar en *secundair* op aanvulling van de periode van 65 - 75 jaar, dan betekent dit vergeleken bij levenslange uitkeringen een zodanige beperking in de tijdsduur, dat de invloed van de inflatie zeer sterk wordt beperkt. Een voorbeeld moge dit verduidelijken. Indien een bedrijfspensioenfonds thans f. 2.000 ouderdomspensioen en f. 1.000 weduwenpensioen geeft, is de situatie met inbegrip van AOW als volgt:

	AOW	Partic. pensioen	Totaal I	Totaal (I a)
Gehuwde man	f. 10.000	f. 2.000	f. 12.000	f. 11.000
Ongehuwde man	7.000	2.000	9.000	8.000
Weduwe 65	7.000	1.000	8.000	7.500

a) na halvering van de koopkracht van het particuliere pensioen.

Na invoering van staffeluitkeringen wordt de situatie als volgt:

Leeftijd in jaren:	65/70	70/75	na 75
Gehuwde man: AOW	f. 6.000	f. 10.000	f. 12.500
2e laag van uniforme werknemersregeling ..	4.000	—	—
	f. 10.000	f. 10.000	f. 12.500
3e laag: vrije voorziening	2.000	2.000	—
Totaal	f. 12.000	f. 12.000	f. 12.500

Essentieel is hierbij de belangrijke verbetering in de periode aanvangende bij het bereiken van de 75-jarige leeftijd door de waardevastheid van de AOW. De gekozen verhoudingen tussen de onderscheiden perioden zijn uiteraard willekeurig. Men zou ook resp. 70, 100 en 120% kunnen kiezen i.p.v. 60, 100 en 125, zoals in het voorbeeld. In dat geval zou het bedrag van de 2e laag kunnen dalen tot f. 3.000 per jaar.

In het volgende voorbeeld zal voor een ongehuwde man worden uitgegaan van de verhouding 70, 100, 120%.

Leeftijd in jaren:	65/70	70/75	na 75
Ongehuwde man: AOW	f. 4.900	f. 7.000	f. 8.400
2e laag van uniforme werknemersregeling ..	3.000	—	—
	f. 7.900	f. 7.000	f. 8.400
3e laag: vrije voorziening	1.100	2.000	—
Totaal	f. 9.000	f. 9.000	f. 8.400

In beide voorbeelden is de 3e laag willekeurig. Dit kan pensioenen zijn, doch ook het interen op vroegere besparingen, hetgeen met grotere gerustheid kan gebeuren, indien men weet dat men vanaf de 75-jarige leeftijd op een hogere, waarde vaste uitkering kan rekenen.

Tenslotte de situatie voor de weduwe (na het bereiken van de 65e verjaardag): (met verhouding 70, 100, 120).

Leeftijd in jaren:	65/70	70/75	na 75
Weduwe: AOW	f. 4.900	f. 7.000	f. 8.400
2e laag van uniforme werknemersregeling bijv. 70% van ouderdomspensioen	2.100	—	—
	f. 7.000	f. 7.000	f. 8.400
3e laag: vrije voorziening	1.000	1.000	—
Totaal	f. 8.000	f. 8.000	f. 8.400

Een oplossing als hierboven ontwikkeld, is administratief eenvoudiger dan de bestaande situatie, omdat men *mindere* uitkeringen behoeft te doen (welke echter wel groter zijn dan de bestaande). Bij de verhouding 70, 100, 120 is de uitvoering voor alle bedrijfspensioenfondsen binnen het bereik van de mogelijkheden, waarbij de weg naar uitvoering door één orgaan voor de hand ligt, voor zover het betreft de 2e laag. Het is dan nog maar een klein stapje om de 3e laag in diezelfde regeling op te nemen. Persoonlijk vind ik dat de aangewezen weg. Op die manier zou voor alle werknemers met een inkomen tot f. 18.000 à f. 20.000 in de vorm van loon een eenvoudige totale ouderdomsvoorziening tot stand komen. Voor personen met een hoger loon blijft er dan uiteraard de wenselijkheid bestaan van aanvullende voorzieningen waarvan de inhoud en de wijze van uitvoering aan het overleg tussen werkgevers en werknemers kan worden overgelaten. Indien daarvoor de waardevastheid niet of niet geheel kan worden bereikt, is dat geen al te groot bezwaar meer, omdat deze personen toch voor het grootste deel van hun oudedagsvoorziening op een verbeterde basisregeling kunnen terugvallen.

De uitgestelde invoering brengt mee, dat de aanpassing aan bestaande voorzieningen soepel en geleidelijk kan gebeuren.

Ook voor zelfstandigen, die dikwijls na het bereiken van de 65-jarige leeftijd nog enige jaren doorwerken, zij het in mindere mate dan daarvoor, lijkt een dergelijke herziening een aantrekkelijke oplossing.

In het bovenstaande is uitgegaan van de gedachte, dat de premie voor de AOW zowel als de premie voor de bedrijfspensioenfondsen qua niveau niet veranderen. Het systeem is echter ook bruikbaar om te komen tot een verlaging van de premie voor de AOW door bijv. i.p.v. de verhoudingen 70, 100 en 120 uit te gaan van 50, 100 en 120. In dat geval zal de premie voor de nieuwe werknemersregeling hoger uitvallen om het grotere gat gedurende de periode 65 tot 70 jaar op te vangen, tenzij men dat op andere wijze wil laten opvullen bijv. door middel van spaarregelingen.

C. P. A. Bakker

Met „ESB”
een beter
economisch-
politiek
inzicht

De invloed van een verhoging van de premie-inkomensgrens op de premiegrondslag

DRS. G. A. TUINIER
DRS. Y. M. YPMA*

1. Inleiding

Het inkomen waarover de premies volksverzekeringen (thans AOW, AWW, AKW en AWBZ) zijn verschuldigd, is aan een maximum gebonden. Dit maximum — de premie-inkomensgrens — wordt jaarlijks bijgesteld aan de hand van de ontwikkeling van de loonindex.

In een aantal publikaties is de laatste tijd gewezen op de mogelijkheid deze premie-inkomensgrens extra te verhogen¹⁾. De extra optrekking brengt een verhoging van de premiegrondslag met zich mee, waardoor een verlaging van de premiepercentages mogelijk is. De verlaging van de premiepercentages impliceert dat deze maatregel gunstig uitvalt voor inkomensstrekkers met een inkomen beneden de bestaande premie-inkomensgrens. De hogere inkomensstrekkers daarentegen zullen door de verhoging van de premie-inkomensgrens over een hoger inkomen premieplichtig zijn, waartegenover de verlaagde premiepercentages slechts een geringe compensatie bieden.

In dit artikel wordt in paragraaf 2 een relatie ontwikkeld, die kan worden gehanteerd om de invloed van een optrekking van de premie-inkomensgrens op de premiegrondslag vast te stellen. Na kwantificering van deze relatie met behulp van gegevens uit de inkomensverdeling 1967 van niet-bejaarden in paragraaf 3, is bij wijze van voorbeeld in paragraaf 4 tevens berekend wat de invloed van een optrekking van de premie-inkomensgrens en een verlaging van de premiepercentages voor de diverse inkomensniveaus zou betekenen.

2. Theoretische afleiding

De premiegrondslag (Y) is de som van de premiegrondslag (I) van de inkomensstrekkers met een inkomen beneden de premie-inkomensgrens (y_p) en het produkt van het aantal inkomensstrekkers (N) met een inkomen hoger dan of gelijk aan de premie-inkomensgrens en de premie-inkomensgrens zelf, dus

$$Y = I + Ny_p \quad (1)$$

Voor de elasticiteit van de premiegrondslag t.o.v. de premie-inkomensgrens volgt dan:

$$E = \frac{d \log (I + Ny_p)}{d \log y_p} = \left(\frac{d \log N}{d \log y_p} \right) \frac{Ny_p}{Y} + \left(\frac{d \log I}{d \log y_p} \right) \frac{I}{Y} + \frac{Ny_p}{Y} \quad (2)$$

Naast een fractie Ny_p van de premiegrondslag Y komen in relatie (2) twee andere grootheden voor:

$$\frac{d \log N}{d \log y_p} \text{ en } \frac{d \log I}{d \log y_p}$$

die resp. de elasticiteit van het aantal inkomensstrekkers N t.o.v. y_p en de elasticiteit van de premiegrondslag I t.o.v. y_p voorstellen.

Wordt vervolgens verondersteld dat de inkomens boven de inkomensgrens Pareto-verdeeld zijn, dan zijn deze beide elasticiteiten te berekenen. De Wet van Pareto houdt in dit geval in dat voor een willekeurig inkomen hoger dan of gelijk aan de premie-inkomensgrens en het aantal inkomensstrekkers N met een inkomen hoger dan z geldt:

$$\log N = A - a \log z \quad (z \geq y_p; a > 1) \quad (3)$$

of

$$N(z) = \beta z^{-a} \quad (4)$$

waarin a en A (= $\log \beta$) resp. de bekende Pareto-constante en een schaalgrootheid voorstellen. Uit (3) volgt:

$$\frac{d \log N}{d \log y_p} = -a \quad (5)$$

De elasticiteit $\frac{d \log I}{d \log y_p}$ is niet direct uit (3) af te leiden.

Wel kan de inkomenssom ΔI behorende bij het inkomensinterval ($y_p, y_p + \Delta y_p$) worden vastgesteld, indien de Pareto-verdelingsfunctie als een dichtheidsfunctie wordt geschreven. Voor alle inkomens $z > y_p$ geldt:

$$f(z) = a y_p^a z^{-a-1} \quad (z \geq y_p; a > 1)$$

Voor de inkomenssom ΔI vindt men, gegeven $f(z)$:

$$\Delta I = \int_{y_p}^{y_p + \Delta y_p} N(y_p) f(z) dz = \frac{y_p N a}{1-a} \left[\left(\frac{y_p + \Delta y_p}{y_p} \right)^{1-a} - 1 \right]$$

* De auteurs zijn werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij het Centraal Planbureau te 's-Gravenhage.

1) C. de Galan, *Veranderen van de Inkomensverdeling*, in Preadvies van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1973, blz. 127.

A. J. Vermaat, *Inkomensverdelingspolitiek. Anti Revolutionaire Staatskunde*, no. 10, 1973, blz. 330.

Inteelt

Wirtschaftswoche van 3 mei jl. maakt melding van een onderzoek naar de vraag welke tijdschriften in de Verenigde Staten het meest worden geciteerd. Het onderzoek werd uitgevoerd door een drietal economen en statistici van het Virginia Polytechnic Institute en de State University. Het onderzoek had betrekking op 14 vaktijdschriften en strekte zich uit over de periode 1966 tot 1970.

De resultaten lijken verbluffend. Ieder tijdschrift citeert het meest zichzelf. Het voert echter te ver hieruit te concluderen dat er sprake is van inteelt. Dat bijvoorbeeld *American Economic Review* zichzelf 281 maal citeert zou verklaard kunnen worden uit het feit dat het hier om een zeer gerenommeerd economisch vakblad gaat. Een analoge redenering is op te

zetten voor *Econometrica*, een bekend tijdschrift voor econometrische literatuur. Men kan daaruit concluderen dat goede specialistische vakbladen uiteraard vaak zichzelf citeren.

Er is slechts sprake van inteelt indien minder bekende bladen zichzelf meer citeren dan de bekende bladen. Voor een aantal tijdschriften die in de tabel zijn vermeld, zou dit kunnen gelden. Overigens is daar een zeer acceptabele verklaring voor te vinden. Wetenschappers kunnen onmogelijk alle tijdschriften bijhouden. Zij zullen daarom geneigd zijn artikelen te publiceren in de tijdschriften waarmee ze zelf vertrouwd zijn.

Er is sprake van ernstige inteelt indien de auteurs vooral zichzelf citeren. Zover strekte het onderzoek zich helaas niet uit.

L.H.

Tijdschrift

Geciteerd door

	AER	RES	JPE	JASA	QJE	JF	NTJ	CJE	IER	SEJ	ILRR	LE	QREB	Aantal citaten	Zon-der eigen ten citaten	
1. American Economic Review (AER)	281	11	211	129	45	199	160	73	110	43	146	0	41	103	1552	1271
2. Econometrica (E)	117	360	184	73	149	117	56	13	58	205	72	7	9	9	1429	1069
3. Review of Economics and Statistics (RES) ...	148	12	278	108	21	135	75	34	61	49	124	13	25	37	1120	842
4. Journal of Political Economy (JPE)	168	19	110	226	3	145	71	26	119	27	108	26	19	44	1111	885
5. Journal of the American Statistical Association (JASA)	30	2	41	9	885	12	15	6	13	38	10	2	0	0	1063	178
6. Quarterly Journal of Economy (QJE)	180	5	41	129	23	219	98	19	41	47	106	0	9	47	964	745
7. Journal of Finance (JF)	5	8	35	23	0	29	350	15	7	4	22	0	4	15	517	167
8. National Tax Journal (NTJ)	0	0	33	3	4	9	12	203	4	1	22	1	13	29	334	131
9. Canadian Journal of Economy (CJE)	4	0	13	17	0	29	1	9	170	3	0	2	12	1	261	91
10. International Economic Review (IER)	3	23	28	20	25	31	6	5	11	80	20	0	0	4	258	176
11. Southern Economic Journal (SEJ)	4	0	8	8	4	7	13	12	10	6	116	5	9	23	225	109
12. Independent Labour Relation Review (ILRR) ..	13	0	5	1	0	2	0	2	3	0	19	127	0	9	181	54
13. Land Economics (LE)	3	1	2	3	0	2										
14. Quarterly Review of the Economic Bureau (QREB)	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	1	0	19	23	4

Na herleiding volgt:

$$\frac{dl}{dy_p} = \lim_{\Delta y_p \rightarrow 0} \frac{\Delta l}{\Delta y_p} = N_a$$

of

$$\frac{d \log l}{d \log y_p} = \alpha \frac{N_{yp}}{l} \quad (6)$$

Substitutie van (6) en (5) in (2) geeft:

$$E = \frac{N_{yp}}{Y} \quad (7)$$

Deze elasticiteit kan echter slechts worden gebruikt voor zeer kleine mutaties van y_p . Bij grotere mutaties is de invloed van een verhoging van y_p op de premiegrondslag als volgt te bepalen. Uit (7) volgt:

$$\frac{dy}{dy_p} = N \text{ of } dY = N dy_p$$

De invloed op de premiegrondslag van een verhoging van de premie-inkomensgrens is nu op de volgende wijze vast te stellen:

$$\int \frac{Y + \Delta Y}{Y} dy = \int \frac{y_p + \Delta y_p}{y_p} N dy_p = \int \frac{y_p + \Delta y_p}{y_p} \beta y_p^{-\alpha} dy_p$$

Hieruit volgt, na herleiding:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{N_{yp}}{Y} \cdot \frac{1}{1-\alpha} \left[\left(1 + \frac{\Delta y_p}{y_p} \right)^{1-\alpha} - 1 \right] \quad (8)$$

Bovenstaande relatie kan worden toegepast ter berekening van de invloed van elke verhoging van de premie-inkomensgrens op de premiegrondslag indien α en $\frac{N_{yp}}{Y}$ bekend zijn.

3. De kwantificering van een verhoging van de premie-inkomensgrens

Met behulp van de meest recente inkomensverdeling 1967 van niet-bejaarden kunnen zowel α als $\frac{N_{yp}}{Y}$ worden bepaald. Omdat het inkomensbegrip „totaal inkomen” uit deze inkomensverdeling niet geheel overeenkomt met het premieplichtig inkomen dienden hierop enige correcties te worden aangebracht 3).

Toepassing van de kleinste kwadratenschatting op gegevens uit deze inkomensverdeling gaf voor relatie (3) het volgende resultaat:

$$\log N = 5,42 - 2,19 \log z. \\ (0,1\%) \quad (0,2\%)$$

$$R^2 = 0,999$$

2) Centraal Bureau voor de Statistiek, *Inkomensverdeling 1967 en Vermogensverdeling 1968*. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972.

3) De AOW/AWW-premie is bijv. niet fiscaal belast en wordt daarom niet tot het totaal inkomen gerekend, doch hoort wel tot het premieplichtig inkomen.

Uit dezelfde inkomensverdeling kon worden afgeleid dat de fractie N_{yp} van de premiegrondslag Y gelijk is aan 0,24.

Na substitutie van beide grootheden luidt relatie (8) als volgt:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = -0,202 \left[\left(1 + \frac{\Delta y_p}{y_p} \right) - 1,19 - 1 \right] \quad (9)$$

Bovenstaande uitdrukking kan aldus worden geïnterpreteerd: bij een stijging van de premie-inkomensgrens met 1% is het effect op de premiegrondslag 0,24. Iedere volgende verhoging met 1% leidt tot een geringer accres van de premiegrondslag. Daartoe zij verwezen naar tabel 1, waaruit duidelijk blijkt dat een voortgezette verhoging van de premie-inkomensgrens een steeds geringer effect op de premiegrondslag geeft. Ten einde de betekenis te illustreren van de inkomensongelijkheid boven de premie-inkomensgrens, bevat tabel 1 tevens de effecten op de premiegrondslag ingeval voor α een andere waarde dan $-2,19$ geldt. Zoals te verwachten was, resulteert een gegeven optrekking van de premiegrens in een geringer effect op de premiegrondslag naarmate de inkomensverdeling boven de premie-inkomensgrens gelijkmatiger is.

Tabel 1. De invloed op de premiegrondslag van een procentuele verhoging van de premie-inkomensgrens bij enkele verschillende waarden van de α van Pareto

Verhoging van de premie-inkomensgrens	Waarden van α				
	2,0	2,19	2,3	2,5	3,0
%			%		
1	0,24	0,24	0,24	0,24	0,24
2	0,47	0,47	0,47	0,47	0,47
5	1,14	1,14	1,14	1,13	1,12
10	2,18	2,16	2,15	2,13	2,08
20	4,00	3,93	3,90	3,83	3,67
33,7 a)	6,05	5,89	5,81	5,65	5,29

a) In dit geval zou, althans in 1973, de premie-inkomensgrens van de volksverzekeringen gelijk worden aan die van de werknemersverzekeringen (f . 32.500).

4. De gevolgen voor de inkomensverdeling van een optrekking van de premie-inkomensgrens, gepaard gaande met een verlaging van de premiepercentages

Bij een eventuele verhoging van de premie-inkomensgrens voor de volksverzekeringen ontstaan er hogere premie-ontvangsten. Deze hogere ontvangsten bieden de mogelijkheid de premiepercentages zodanig te verlagen, dat de aanvankelijke premie-opbrengst niet verandert. Voor zover het premies betreft die door werknemers verschuldigd zijn (AOW/AWW), heeft een dergelijke operatie vanzelfsprekend uiteenlopende gevolgen voor de verschillende inkomensniveaus. Personen beneden de bestaande premie-inkomensgrens zien hun beschikbare inkomen stijgen, de hogere inkomens daarentegen zien hun beschikbare inkomen verminderen. Deze gevolgen worden echter ten dele gemitigeerd door de fiscale aftrekbaarheid van de premies.

Ter illustratie van de hierboven bedoelde effecten is nagegaan in welke mate de premiepercentages voor de

Tabel 2. De gecombineerde invloed van een optrekking van de premie-inkomensgrens met resp. 10% en 33,7% en een hierbij aansluitende verlaging van het premiepercentage AOW/AWW voor diverse nominaal beschikbare inkomens van werknemers (met 2 kinderen) in bedrijven in 1973

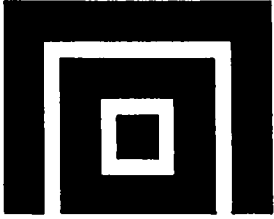
Bruto inkomen (excl. kinderbijslag)	Effect op nominaal beschikbaar inkomen bij optrekking met:	
	10%	33,7%
gld.	%	
12.250 (minimumloon)	+0,2	+0,5
14.875	+0,2	+0,5
17.500 (modale werknemer)	+0,2	+0,6
20.000	+0,2	+0,6
25.000	+0,2	+0,6
27.500	0	+0,3
28.000	-0,2	+0,2
28.500	-0,4	0
29.000	-0,6	-0,2
30.000	-0,7	-0,5
31.000	-0,6	0,7
32.000	-0,6	1,0
33.000	-0,6	-1,2
34.000	-0,6	-1,5
35.000	-0,5	-1,7
37.500	-0,5	-1,8
40.000	-0,4	-1,4
50.000	-0,4	-1,2
70.000	-0,2	-0,7
90.000	-0,2	-0,5

AOW/AWW in 1973 hadden kunnen worden verlaagd indien de premie-inkomensgrens in dat jaar 10% resp. 33,7% hoger zou hebben gelegen. Laatstgenoemd percentage wordt verkregen, indien voor de volksverzekeringen in 1973 dezelfde premie-inkomensgrens zou hebben gegolden als voor de werknemersverzekeringen. Op basis van relatie (9) kunnen de verhogingen van de premiegrondslag worden berekend, die met deze optrekkingen van de premie-inkomensgrens corresponderen. Hierbij is ervan uitgegaan, dat zowel de α van Pareto als de fractie N_{yp} van de premiegrondslag Y in 1973 gelijk zijn aan de berekende waarden voor 1967. Omdat de premie-inkomensgrens gerelateerd is aan de loonindex en er geen aanwijzingen zijn dat er in de periode 1967-1973 sprake is geweest van omvangrijke veranderingen in de inkomensverdeling, lijken de gekozen veronderstellingen niet onaannemelijk voor 1973. Op grond van deze uitgangspunten kan worden becijferd dat bij een 10% hogere premie-inkomensgrens in 1973 het premiepercentage AOW/AWW voor dat jaar verlaagd had kunnen worden van 12% tot 11,74%. Zou de premie-inkomensgrens voor de volksverzekeringen toen even hoog zijn geweest als voor de werknemersverzekeringen, dan had voor de AOW/AWW volstaan kunnen worden met een premieheffing van 11,29%.

Het gecombineerde effect van een optrekking van de premie-inkomensgrens en de hiermee corresponderende verlaging van het premiepercentage staat voor verschillende inkomensniveaus vermeld in tabel 2. Hieruit blijkt dat de inkomensstrekkers met een inkomen iets boven de nieuwe premie-inkomensgrens het meeste nadeel van de voorgestelde maatregel ondervinden, althans uitgedrukt in hun nominaal beschikbaar inkomen. Opgemerkt zij nog, dat de hier vermelde effecten betrekking hebben op werknemers van bedrijven.

G. A. Tuinier
Y. M. Ypma

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Industrialisatie, internationale handel en werkgelegenheid

DR. L. B. M. MENNES

Industrialisatie is een van de meest bekende middelen voor een ontwikkelingsland om velerlei doeleinden te bereiken: economische onafhankelijkheid, versnelde economische groei, het realiseren van positieve externe effecten ten gevolge van technische vooruitgang en vernieuwing, meer werkgelegenheid enz. Zoals bekend is in vrijwel elk land industrialisatie begonnen met een politiek van importsubstitutie. Behalve de hoop om bovengenoemde doeleinden te verwezenlijken leidde voornamelijk het verlangen om door het opleggen van invoertarieven enerzijds de overheidsinkomsten te vergroten en anderzijds de betalingsbalans te verbeteren tot een dergelijke politiek.

Welke nadelige implicaties kan een politiek van importsubstitutie voor een economie hebben? Dat zijn er nogal wat, zoals blijkt uit twee voortreffelijke studies, één van Bruton 1), de andere van Little, Scitovsky en Scott 2). Bruton noemt drie gevaren: ontwrichting van het binnenlandse prijssysteem waardoor de relatieve prijzen geen juiste indicatoren meer zijn van de werkelijke schaarsteverhoudingen; de mogelijkheid van een minder snelle produktiviteitsgroei; het mogelijkserwijs ondernemen van activiteiten die niet overeenkomen met de economische en sociale structuur van het betreffende land. Little, Scitovsky en Scott zijn wat uitgebreider in hun beschouwingen. Zij noemen als nadelige effecten allereerst de ongelijker wordende inkomensverdeling tussen de landbouw, waarin verreweg het grootste deel van de bevolking werkzaam is, en de industriële sector van de economie. Dit wordt veroorzaakt door de relatieve prijs- en opbrengstdaling van landbouwproducten ten gevolge van het instellen van invoertarieven op industriële producten en door de hiermee gepaard gaande overwaardering van de binnenlandse valuta. Bovendien wordt deze ongelijke inkomensverdeling vaak niet bestreden door de overheid omdat dan de particuliere besparingen zouden worden aangetast.

Een ander nadelig gevolg heeft betrekking op de werkgelegenheid. Enerzijds wordt deze natuurlijk positief be-

invloed door industrialisatie via importsubstitutie. Anderzijds leidt industrialisatie tot een trek van het platteland naar de stad die vaak gepaard gaat met een verschuiving van gedeeltelijke of verborgen naar open stedelijke werkloosheid welke meestal ernstige sociale implicaties heeft. Verder leidt een politiek van importsubstitutie, door het tot stand komen van een relatieve prijsverhouding tussen kapitaal en arbeid die niet overeenkomt met hun werkelijke schaarsteverhouding, tot het niet ter hand nemen van de produktie van arbeidsintensieve goederen en evenmin tot het toepassen van arbeidsintensieve technieken. Deze tendentie wordt nog versterkt door de, al genoemde, overwaardering van de binnenlandse valuta die te verwachten is. Tenslotte blijkt importsubstitutie vaak te leiden tot veel te grote capaciteitsuitbreiding resulterend in aanzienlijke verliezen door onderbezetting.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Exportgerichte industrialisatiepolitiek

Al met al is het duidelijk dat ontwikkelingslanden bij hun pogingen tot industrialisatie meer profijt moeten trekken van mogelijke comparatieve voordelen. Met andere woorden: in het verleden hebben deze landen hun aandacht te weinig gericht op een exportgerichte industrialisatiepolitiek gebaseerd op het zoveel mogelijk uitbuiten van comparatieve voordelen. Little, Scitovsky en Scott beklemtonen dat er voor ontwikkelingslanden meer dan voldoende mogelijkheden zijn om hun export, juist die van fabriekaten, uit te breiden. Zij laten zien dat de mate waarin een ontwikkelingsland erin slaagt om fabriekaten te exporteren niet alleen afhangt van de goederensamenstelling van de uitvoer, maar ook van factoren die de

concurrentiepositie van dat land bepalen en die beïnvloed kunnen worden door het voeren van een juiste exportbevorderende economische politiek. Dit ondanks de invoerbepalende maatregelen van vele ontwikkelde landen.

We komen dan bij de vraag welke industrieën of productieprocessen speciaal geschikt zijn voor ontwikkelingslanden om er een exportgeoriënteerde industrialisatiepolitiek op te baseren. Little, Scitovsky en Scott proberen deze vraag te beantwoorden door na te gaan in welke industrieën ontwikkelingslanden geringe *effectieve* protectie hebben toegepast. Deze analyse blijkt geen duidelijke conclusies op te leveren zodat zij aanbevelen het uitvoeren van zgn. sociale kosten-batenanalyses voor vele industriële projecten in vele landen in de hoop om op die manier uiteindelijk aanbevelingen te kunnen formuleren op het niveau van *industrieën* of *sectoren*. Voor dit doel is tevens het bekende OECD-handboek voor projectenbeoordeling ontworpen 3).

Voor het beantwoorden van bovenstaande vraag zal men eerst moeten nagaan welke factoren de samenstelling naar produkten van internationale handelsstromen bepalen en vervolgens de relatie tussen deze factoren en de sociaal-economische structuur van de verschillende mogelijke exportlanden of -landengroepen.

Over de mogelijke determinanten van de goederensamenstelling van de internationale handel in fabriekaten zijn vele theorieën opgezet en is veel geschreven. Speciale vermelding verdient de unieke

1) H. J. Bruton, The import-substitution strategy of economic development: a survey, *The Pakistan Development Review*, vol. X, no. 2, 1970.

2) I. M. D. Little, T. Scitovsky en M. F. Scott, *Industry and trade in some developing countries*, OECD, Development Centre, Oxford, University Press, Londen — New York — Toronto, 1970.

3) I. M. D. Little en J. A. Mirrlees, *Manual of industrial project analysis in developing countries*, Volume II, Social cost benefit analysis, OECD, Parijs, 1969.

poging van Hufbauer 4) om de belangrijkste theorieën gelijktijdig te toetsen. Hij deed dit voor de volgende zeven theorieën waarbij als voornaamste determinant van de goederensamenstelling van de uitvoer werd gezien: 1. factorverhoudingen (Heckscher-Ohlin); 2. menselijke vaardigheden; 3. schaalvoordelen; 4. produktiefase; 5. verschil in technologie; 6. produktiecyclus en 7. overeenkomend bestedingspatroon. De eerste zes theorieën hebben gemeen het idee dat er handel zal ontstaan tussen landen als zij ongelijksoortige goederen produceren. In dat geval wordt de welvaart van de wereld als geheel gemaximeerd als elk land zich concentreert op zijn eigen efficiënte produktiepatroon. Overigens vertonen verschillende van deze theorieën meer graduele dan substantiële verschillen. De laatste theorie is die van Linder 5), die export beschouwd als een uitvloeisel van de binnenlandse produktie; m.a.w. export wordt bepaald door de binnenlandse industriële structuur en het inkomensniveau per hoofd. Het resultaat van de toetsing was, dat elk van de criteria geselecteerd om de zeven verschillende theorieën te representeren invloed uitoefent op het exportpatroon. Geen van de zeven theorieën kan dus als verklaring van de goederensamenstelling van de internationale handel in fabrikaten worden verworpen; geen enkele theorie kan de verklaring van deze samenstelling monopoliseren. Wel was het zo dat de theorie van de factorverhoudingen als verklaring de beste resultaten gaf.

Een andere zeer interessante studie op dit gebied is die van Mahfuzur Rahman 6) waarop deze onlangs bij Prof. Tinbergen promoveerde. Allereerst gaat Rahman na in welke produkten een ontwikkelingsland (India) een relatief kostenvoordeel – tot uitdrukking komend in een lagere prijs af fabriek – heeft ten opzichte van een rijk land (VS). Dan gaat hij na in hoeverre deze relatieve prijsverhouding samenhangt met de kapitaalintensiteit per industrie. Er blijkt een zeer significant negatief verband tussen beide variabelen te bestaan hetgeen dus een ondersteuning is van de theorie van de factorverhoudingen. Als de kapitaalintensiteit met 1% toeneemt, blijkt de relatieve prijsverhouding met 0.33% te veranderen ten gunste van de Verenigde Staten. De relatieve prijsverhouding tussen India en de VS blijkt ook samen te hangen met het produktieniveau hetgeen in overeenstemming is met de zgn. wet van Verdoorn. Men kan dus stellen dat Rahman een duidelijke bevestiging heeft gegeven van de hypothese dat een ontwikkelingsland, waar arbeid overvloedig is t.o.v. kapitaal, een relatief kostenvoordeel heeft in industrieën met een lage kapitaalintensiteit en waar het produktieniveau hoog is.

Vervolgens vindt Rahman dat de invoer van fabrikaten in de VS uit ont-

wikkelingslanden significant samenhangt met de relatieve prijsverhouding tussen de VS en de ontwikkelingslanden, met de omvang van de vraag in de VS en tenslotte met de aanwezigheid van invoertarieven. Een soortgelijke, eveneens significante relatie vindt hij voor de invoer van fabrikaten in elf ontwikkelde landen vanuit ontwikkelingslanden waarbij de relatieve-prijsvariabele is vervangen door de, zoals boven uiteengezet, hiermee samenhangende kapitaalintensiteit van het corresponderende produktieproces en waar de tariefvariabele wegens gebrek aan data is weggelaten.

Na dus bevestigd te hebben gevonden dat ontwikkelingslanden relatieve kostenvoordelen hebben bij de produktie van zgn. arbeidsintensieve fabrikaten en dat bovendien deze relatieve kostenvoordelen tot de belangrijke factoren behoren die de invoer van fabrikaten in ontwikkelde landen bepalen, onderzocht Rahman waarom het uitvoervolume van fabrikaten uit ontwikkelingslanden zo verschilt van land tot land. Het blijkt dat lang niet alle ontwikkelingslanden voldoende profijt trekken van de comparatieve kostenvoordelen die zij hebben. In overeenstemming met Little, Scitovsky en Scott vindt Rahman dat vooral de bereidheid om buitenlandse markten te exploreren en om een uitvoerbevorderende economische politiek te volgen belangrijke factoren zijn die het volume van de uitvoer van fabrikaten van ontwikkelingslanden bepalen.

Tenslotte analyseert Rahman de goederensamenstelling en de groei van de uitvoer van ontwikkelingslanden. Hij berekent dat in 1968 niet minder dan 85% van de totale waarde van de uitvoer van fabrikaten van deze landen bestaat uit zeer arbeidsintensieve produkten. Wat betreft de gerealiseerde groei van de uitvoer van deze produkten zijn Rahmans bevindingen allerminst teleurstellend: een groei van niet minder dan 20% per jaar gedurende de periode 1960-1970. Van deze formidabele uitvoergroei kwam 80% voor rekening van arbeidsintensieve produkten.

Beperkingen op exportmogelijkheden

Hoewel de tot nu toe vermelde bevindingen aangaande de mogelijkheden tot industrialisatie en uitvoer van ontwikkelingslanden duidelijk zijn, zou het verkeerd zijn om zich niet af te vragen welke limieten er met name aan de uitvoer van deze landen zijn te verwachten. Streeten 7) onderscheidt hiertoe de volgende goederencategorieën.

1. De verwerking van lokale primaire produkten resulterend in bijvoorbeeld voedingsmiddelen, hout- en papierprodukten en metaalprodukten. Ontwikkelingslanden hebben enerzijds goede kansen in deze industrieën, tenminste in die gevallen waarin het

goedkoper is de eindprodukten te vervoeren dan de grondstoffen. Anderzijds zullen deze produktieprocessen vaak te kapitaalintensief zijn voor ontwikkelingslanden.

2. Traditionele arbeidsintensieve produkten zoals kleding- en textielprodukten, schoeisel en eenvoudige instrumenten. De uitvoer van deze goederen, in de produktie waarvan ontwikkelingslanden natuurlijk vaak comparatieve voordelen hebben, zal ook in de toekomst bemoeilijkt worden door concurrerende industrieën in de rijke landen. Overleg met deze laatste landen in zgn. aanpassings-schema's, voorgesteld in de reeds eerder genoemde studie van Little, Scitovsky en Scott en ook door Frances Stewart 8), zal noodzakelijk zijn.
3. Nieuwe arbeidsintensieve goederen: bijv. plastics, rotan meubilair en glasprodukten. Wat deze produkten betreft, schijnen nu goede exportkansen voor ontwikkelingslanden aanwezig te zijn.
4. Fabricage van onderdelen of assemblage in verticaal geïntegreerde internationale ondernemingen. Deze mogelijkheid is vooral geanalyseerd door Helleiner 9). Deze industrieën zijn nauwelijks aan een vestigingsplaats gebonden en worden aangetrokken door lage lonen en belastingconcessies. Vaak genieten de produkten van deze industrieën import-tariefvoordelen in ontwikkelde landen.
5. Produkten die eerst importssubstituten waren, maar nu geëxporteerd kunnen worden door verschillende ontwikkelingslanden, bijv. auto's of auto-onderdelen, elektrische motoren, rijwielen en dieselmachines. Ook in deze industrieën zullen producenten in de rijke landen hun belangen proberen te verdedigen tegen import vanuit ontwikkelingslanden.

4) G. C. Hufbauer, The impact of national characteristics and technology on the commodity composition of trade in manufactured goods, in: R. Vernon (ed.), *The technology factor in international trade*, National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, New York en Londen, 1970.

5) S. B. Linder, *An essay on trade and transformation*, Almqvist and Wiksell, Stockholm, 1961.

6) A. H. M. Mahfuzur Rahman, *Exports of manufactures from developing countries*, University Press, Rotterdam, 1973.

7) P. Streeten, Trade strategies for development: some themes for the seventies, *World Development*, vol. 1, no. 6, juni 1973.

8) Frances Stewart, Adjustment assistance: a proposal, *World Development*, vol. 1, no. 6, juni 1973.

9) G. K. Helleiner, Manufactured exports from less developed countries and multinational firms, *Economic Journal*, 82, no. 329, maart 1973.

Werkgelegenheid

Het verband tussen industrialisatie en *werkgelegenheid* is het hoofdpunt in de zgn. Tinbergen-Herman-benadering van het vraagstuk van de optimale internationale arbeidsverdeling waarover Herman in de *Internationale Spectator* berichtte (10). Deze normatieve benadering mondt uit in een comparatief-statische oefening die laat zien hoe de internationale industrieën, met hun bijbehorende bundels van nationale activiteiten, over de verschillende landengroepen van de wereld verdeeld zouden moeten zijn indien we in plaats van de huidige situatie, gekenmerkt door massale werkloosheid in de ontwikkelingslanden, een toestand van volledige werkgelegenheid voor de wereld als geheel zouden hebben. Deze volledige werkgelegenheid zou dan tegen zo laag mogelijke kosten tot stand worden gebracht.

In de nabije toekomst zal elders meer aandacht aan deze benadering worden gegeven (11).

Over het probleem: economische ontwikkeling-arbeidsabsorptie is een goed overzichtsartikel verschenen van de hand van Bruton (12). Wat betreft de werkgelegenheidscreatie in de industriële sector noemt Bruton twee hoofdzaken die de aandacht verdienen: de loonvoet en de technologie. Het lijkt van belang te zijn dat de loonvoet in de stedelijke industriële sector tamelijk constant blijft en in ieder geval niet sneller stijgt dan het gemiddeld inkomen in de landbouw.

De keuze van een zo arbeidsintensief mogelijke technologie die toch nog efficiënt is kan natuurlijk ook bijdragen tot verbetering van de werkgelegenheidssituatie. Daartoe is echter nodig dat het bestaande systeem dat industriële vestigingen propageert, bijv. belastingen, vrijdom van invoerrechten enz., niet al-

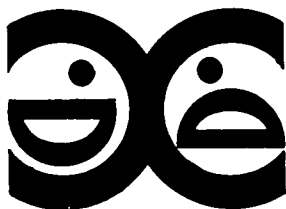
leen gewijzigd maar ook uitgebreid wordt zodat het niet kapitaalintensieve, zoals nu vaak het geval is, maar arbeidsintensieve vestigingen aanmoedigt. Kortom, alleen door ervoor te zorgen dat de comparatieve voordelen van ontwikkelingslanden gehandhaafd blijven en ook werkelijk worden benut kan men komen tot industrialisatie en meer werkgelegenheid.

L. B. M. Mennes

10) B. Herman, Optimale internationale arbeidsverdeling-schets van het probleem, *Internationale Spectator*, Ontwikkelingsserie, Jaargang VIII, no. 3, 1973.

11) *Internationale Spectator*, Ontwikkelingsserie, Jaargang IX, no. 2, 1974 (verschijnt binnenkort).

12) H. J. Bruton, Economic development and labor use: a review, *World Development*, vol. 1, no. 12, december 1973.

Maatschappijspiegel

Actuele dilemma's in sociologisch onderzoek

DRS. H. J. VAN DE BRAAK

De bewering dat de sociologische discipline een identiteitscrisis doormaakt, staat gelijk met het intrappen van een open deur. Alhoewel, sommige deuren kunnen niet genoeg ingetrapt worden. Korthedshalve zou men kunnen zeggen, dat de sociologie en haar beoefenaren min of meer in een *sandwichpositie* verkeren. Enerzijds valt bijv. te wijzen op de omstandigheid, dat onvoldoende geïntegreerde en geaccumuleerde sociologische theorievorming plaatsvindt, anderzijds bestaat er onvoldoende affiniteit en voeling met praktijkproblemen. Symptomatisch voor het eerste punt is bijv. de behoefte aan zgn. paradigma's die enige orde zouden kunnen scheppen in de vele theoretische stromingen, een behoefte die zich openbaart bij discussies over de professionele vereisten van de sociologie-opleiding (1). Symptomatisch voor het tweede punt dunkt mij bijv. de heersende werkloosheid onder sociologen, die voor een gedeelte is terug te voeren tot een onzekere houding bij (potentiële) werkgevers over wat zij van de sociologische kennis en kunde mogen verwachten.

Het ligt niet in de bedoeling op deze

plaats nader in te gaan op die omvattende problematiek. Wel zinvol lijkt het mij de aandacht te beperken tot een *tweetal dilemma's*, die m.i. kenmerkend zijn voor de huidige onderzoekpraktijk en die als zodanig, zo al onderkend dan toch niet de aandacht krijgen die zij verdienen. Die dilemma's hebben te maken met de manier waarop de sociologische onderzoeker zijn activiteiten hanteert, kortom met methoden en technieken.

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Sociologisch Instituut van de
Erasmus Universiteit Rotterdam

Daarmee wil niet gezegd zijn, dat de sociologische methodologie geen onderwerp van discussie zou zijn, integendeel. Zo valt te wijzen op de invloed van de zgn. Frankfurter Schule, ook wel bekend als de derde methodenstrijd in de sociologie (2).

Desalniettemin beweegt de discussie over de sociologische onderzoeksmethoden en technieken zich vaak op een dusdanig niveau, dat haar enige steriliteit niet kan worden ontzegd. Bekend uit

sociologische periodieken is bijv. de polemiek tussen Gadourek en Phillips, die uitdraait op een welles-nietes-kwestie, waar het gaat om de zin, het nut van sociologisch onderzoeksgereedschap (3). In dezelfde periodieken wordt voorts het probleem aan de orde gesteld, dat niet-universitaire instellingen (marketing-, opinie-, particuliere onderzoeksbureaus) de onderzoekmarkt dreigen te bederven (omnibusenquêtes, enquête-irritatie bij de respondenten, overbevis-

1) N.a.v. C. J. Lammers, De professionele vereisten van een sociologische opleiding, *Sociologische Gids*, 1973, 2, blz. 73-87.

2) B. C. van Houten, *Tussen aanpassing en kritiek: de derde methodenstrijd in de Duitse sociologie*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1970.

3) Derek L. Phillips, Some cautionary notes on sociological research: with special attention to survey-studies, *Mens en Maatschappij*, blz. 119-128. D. L. Ph. Ivan Gadourek's criticism to end criticism, *M & M*, blz. 264-270. I. Gadourek, Apologia pro sociologia sua, *M & M*, blz. 166 e.v. (boekaflevering „Onderzocht en overdacht“).

sing e.d.) en conventionele onderzoekstypen prostitueren (survey-onderzoek bijv.) 4).

Om dergelijke ontwikkelingen te pareren of liever daarop te anticiperen, zou het geboden zijn meer grensverleggende onderzoeksmethoden en -technieken te ontwikkelen. Daarover hoort men helaas al te weinig, uitzonderingen daargelaten. Een goede stap in zo'n richting dunkt mij de poging van de Engelse socioloog David Silverman om een belangrijk onderzoeksinstrument als het interview aan een kritische analyse te onderwerpen, een instrument dat de sociologische onderzoeker deelt met talloze leken, althans niet-sociologen (medici, journalisten, personeelschefs enz.) 5).

Informatieverwerving en -beïnvloeding

Hoe het ook zij, in dit bestek willen we beknopt een tweetal dilemma's aan de orde stellen waaraan de sociologische onderzoekpraktijk zich niet straffeloos kan onttrekken. Voor een goed begrip vatten we de onderzoekactiviteit op als een geheel van cyclische, wederkerige processen tussen onderzoeker en onderzoeksobject (zgn. empirische cyclus), waarbij het gaat om informatieverwerving en -beïnvloeding. Alhoewel het hier een elementaire voorstelling van zaken betreft, kan men zeggen dat een eerste dilemma de vraag behelst in hoeverre informatieverwerving zich verdraagt met -beïnvloeding. Een tweede dilemma betreft de vraag, hoe die informatieverwerving het meeste/beste rendement kan opleveren.

Het eerstgenoemde dilemma wordt begrijpelijk, als we kijken naar de latente functies die sociologisch onderzoek kan vervullen, wanneer we het opvatten als een sociale activiteit 6). Op de eerste plaats kan onderzoek een afkoelings-effect hebben.

„Hangende een onderzoek”, wordt bijv. de besluitvorming t.a.v. een neteligheidsprobleem opgeschort. Op de tweede plaats kan onderzoek een therapeutisch effect sorteren. De onderzoeker die een delicaat probleem aanpakt, ontmoet bijv. bij de respondent een behoefte om vrij-uit te kunnen spreken tegenover een onafhankelijke persoon, een buitenstaander. Op de derde plaats kan sociologisch onderzoek een bewustmakings-effect hebben, bijv. wanneer gevraagd wordt naar zaken die de respondent ter harte gaan, maar waarvan hij slechts een onvolledig of onjuist beeld heeft. Kortom, sociologisch onderzoek heeft als manifeste functie inzicht te verwerven in de als relevant ervaren problemen, waarbij echter neveneffecten kunnen optreden, die onbedoeld en ongewenst zijn en daarom zoveel mogelijk worden weggeduwd (zgn. Hawthorne-effecten). Op het moment echter, dat zulke ongunstige neveneffecten niet alleen ge-

accepteerd, maar zelfs uitdrukkelijk worden versterkt en beoogd, op dat moment kan beïnvloeding hoofddoel van het onderzoek worden met als neveneffect informatieverwerving.

Een bekend voorbeeld van een onderzoeksinstrument, dat is ontwikkeld tot een therapeutisch instrument, is het vrije interview gehanteerd in een „counseling”-relatie. Een geprononceerd type onderzoek, waarbij naast informatieverwerving bewust wordt gestreefd naar -beïnvloeding, staat bekend als „action research” 7). Dit onderzoektype staat echter nog in de kinderschoenen, o.m. omdat weinig gevallen uitvoerig zijn gerapporteerd en niet in het minst omdat bewust nagestreefde beïnvloeding gemakkelijk weerstanden en misverstanden oproept. Zo is de zgn. Temagroep Noord-Nederland, die de arbeids-enquête hanteert als middel om bewustwording en actiebereidheid op te voeren, verweten „dat een maatschappijbeeld à la Marx de enquête op een bepaalde manier gekleurd heeft en dat dit onwetenschappelijk zou zijn. De Temagroep heeft zich daartegen verweerd door te stellen, dat ook conventionele enquêtes over arbeidsbeleving en ploegendienst gekleurd zijn, maar dan door ideeën en doeleinden die het bestaande systeem welgevallig zijn” 8).

Welnu, het methodologische probleem doet zich dus voor dat beïnvloeding een scala van varianten dekt, van overreding en bewustmaking tot propaganda en indoctrinatie. Mij dunkt, dat de sociologische onderzoekpraktijk meer ruimte moet bieden voor dit soort onderzoeksexperimenten, waarbij niet te gemakkelijk het woord „onwetenschappelijk” valt. In hoeverre informatieverwerving en -beïnvloeding elkaar in een onderzoek verdragen is methodologisch gezien geen uitgemaakte zaak. Zo'n dilemma zou ik beknopt willen kenschetsen als: *informatie versus interventie*.

Rendement van onderzoekactiviteit

Vervolgens zijn we toe aan een tweede dilemma, dat de vraag behelst in hoeverre de onderzoekactiviteit qua informatieverwerving het meeste rendement oplevert. Om een ander begrijpelijk te maken, vallen we terug op de notie dat onderzoek is op te vatten als een geheel van cyclische, wederkerige activiteiten tussen onderzoeker en onderzochte. Gemakshalve zullen we dat geheel van activiteiten, dat bekend staat als de zgn. empirische cyclus 9), terugbrengen tot een tweetal essentiële fasen. Gedurende de eerste fase gaat het erom uit empirisch feitenmateriaal begrippen, hypothesen en theorieën te vormen. Men spreekt wel van *inductie* (letterlijk: *van het bijzondere naar het algemene*). Gedurende de daaropvolgende, tweede fase worden speciale consequenties afgeleid uit de hypothesen in de vorm van

toetsbare voorspellingen, verklaringen. Men spreekt wel van *deductie* (letterlijk: *van het algemene naar het bijzondere*). Het spreekt vanzelf, dat na die tweede fase — waarin aan de hand van nieuw feitenmateriaal blijkt of de hypothesen inderdaad een voorspellende, verklarende waarde hebben — een terugkoppeling kan plaatsvinden naar de eerste fase, m.a.w. onderzoekbevindingen zijn weer aanleiding tot nieuwe onderzoekingen enz.

Opvallend is nu, dat gangbare methodologische handboeken een grote vrijheidsgraad toestaan gedurende de eerste fase. De vorming van begrippen, hypothesen wordt grotendeels overgelaten aan intuïtie, verbeeldingskracht, invallen e.d. Anders gezegd, het is moeilijk regels aan te geven hoe men tot begrips- en hypothesevorming komt. Ten behoeve van de tweede onderzoekfase daarentegen zijn in de loop van de tijd een uitgebreid arsenaal van methoden en technieken ontwikkeld. Overdrevens voorgesteld zou men kunnen stellen dat er wél een *methodologie van de theorieverificatie* (beter: -falsificatie) is, maar géén *methodologie van de theoriegeneratie*. Zonder afbreuk te willen doen aan de rol die verbeeldingskracht in de onderzoekpraktijk dient te spelen, ben ik ervan overtuigd dat er wegen kunnen worden aangegeven waarlangs theorievorming tot stand komt. Het gevaar bestaat namelijk dat bij verwaarlozing van de eerste, inductieve fase, de theorievorming voortdurend deductief („achter het bureau”) plaatsvindt, los van de empirische situatie, waardoor die theorievorming een speculatief karakter kan krijgen (zgn. „grand theory”) en geneigd is nieuwe probleemterreinen onkritisch te lijf te gaan met aanwezige theorieën, die daarvoor niet geschikt zijn.

De eersten die op dit gevaar hebben gewezen, zijn de Amerikaanse sociologen Barney Glaser en Anselm Strauss 10). Hun pleidooi voor inductieve theorievorming (zgn. „grounded theory”) heeft mede vanwege het programmatische karakter ervan weinig weerklank gevonden. Overigens heeft hun werkwijze be-

4) H. 't Hart, Interview - moeheid en twijfels over enquêteonderzoek, *Sociologische Gids*, 1972, blz. 249 e.v.

5) David Silverman, Interview talk: bringing off a research instrument, *Sociology*, vol. 7, no. 1, blz. 31-48.

6) J. Niezing, *Functies der sociologie*. Boom, Meppel, 1962, blz. 138 e.v.

7) R. N. Rapoport, Three dilemma's in action research, *Human Relations*, vol. 23, no. 6, blz. 499-513.

8) W. Mastenbroek, Onderzoek bij organisatie-ontwikkeling, *Tijdschrift voor agologie*, 2e jg., no. 1, blz. 13.

9) A. D. de Groot, *Methodologie*, Mouton, 's-Gravenhage, 1961, blz. 19.

10) Barney Glaser en Anselm Strauss, *The discovery of grounded theory*, Aldine, Chicago, 1967.

langwekkende onderzoekbevindingen opgeleverd m.b.t. een weinig ontwikkeld specialisme als de medische sociologie. Een meer evenwichtige en bedachtzame vertolker van hun standpunt is Jerald Hage, die het theorievormingsproces opsplijt in een reeks stappen, die elk specifieke technieken vereisen 11). Zeer overtuigend naar mijn opvatting, presenteert hij technieken voor de ontwikkeling van variabele begrippen en

hypothese evenals de manieren waarop men die begrippen kan definiëren en die hypothesen met elkaar in verband kan brengen. Volgens mij moet de sociologische onderzoekpraktijk meer ruimte bieden voor dit soort pionierswerk, waarbij wederom niet te gemakkelijk het woord „onwetenschappelijk” valt. In hoeverre zulke onderzoeksactiviteiten het beoogde theoretische rendement opleveren, blijft vooralsnog een open

vraag. Het dilemma zou ik beknopt willen karakteriseren als: *deductie versus inductie*.

H. J. van de Braak

11) Jerald Hage, *Techniques and problems of theory construction in sociology*, John Wiley & Sons, New York, 1972.

Een leerboek voor bestuurskunde

D. A. P. W. VAN DER ENDE

Onlangs verscheen het Verslag van de Algemene Rekenkamer over 1973. De heer D. A. P. W. van der Ende, directeur van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, behandelt hier dit verslag. Hij bespreekt enkele onderdelen en komt tot de conclusie dat dit verslag een uitmuntend leerboek voor bestuurskunde is. Het bevat verrukkelijke case-studies en elk jaar verschijnt een nieuwe druk. Het verdient echter volgens de auteur wel aanbeveling voortaan het verslag in te delen volgens de diverse ministeries en niet volgens categorieën van werkzaamheden en te voorzien van een algemeen inleidend hoofdstuk.

Oud-staatssecretaris gaf inkomsten niet op. Duizenden guldens te veel wachtgeld. Omroepen smijten met geld. Rekenkamer verwijt NOS verspilling. Winsten op vrij grote schaal te laag opgegeven. Rekenkamer laakt laksheid ministers. Dit waren de koppen, waarmee het Verslag van de Algemene Rekenkamer over 1973 in een aantal dagbladen werd aangekondigd.

Wie aan de hand van deze krantekoppen verwacht in dat verslag de nodige pikante verhalen te vinden komt bedrogen uit. Het meest opvallende is eigenlijk dat er nauwelijks iets in staat over

minder-oirbare handelingen. De oud-staatssecretaris die dank zij het Rekenkamerverslag de frontpagina's haalde, schijnt iemand te zijn die niet al te sterk is in het boekhouden. Een eigenschap die bijna sympathiek aandoet.

De wijze waarop door de Gooise matras met geld is gesmeten is voor liefhebbers van een mooi verhaal wat teleurstellend. Het komt erop neer dat er op kosten van de kijkgeldbetaler te royaal is omgesprongen met een vliegtuig en met auto's. Dat is natuurlijk helemaal verkeerd, maar men is geneigd te denken, dat als er nu toch met geld moest worden gesmeten dat met iets meer fantasie had kunnen gebeuren. Hollywood had er, denk ik, wat meer van weten te maken.

Natuurlijk is het mogelijk dat het knoeien in Nederland zo perfectionistisch gebeurt dat zelfs de Rekenkamer er niet achter komt. Aangezien echter ook de Rekenkamer zelf van perfectionisme niet geheel is vrij te pleiten, lijkt dit weinig waarschijnlijk.

Irriterende en moemakende zaak

Volgens de *Volkscrant* vindt de voorzitter van de Rekenkamer, Drs. Peschar, de traagheid van de correspondentie met de ministeries „een irriterende en moemakende zaak”. Inderdaad is het ontstellend om te lezen hoe lang sommige zaken zich in dit land kunnen blijven voortstlepen. Wanneer aan de Rekenkamer wordt toegezegd dat iets op korte termijn zal gebeuren wordt het in de praktijk meermalen een kwestie van jaren.

Een doeltreffende methode om het nemen van een beslissing steeds te kunnen uitstellen is als men een probleem moet oplossen er steeds meer andere problemen bij te halen. De Rekenkamer wordt er soms dol van. „De Kamer kan zich niet onttrekken aan de indruk dat de voortdurende vergroting van het kader, waarbinnen een oplossing zou moeten worden gevonden, tevens een continuatie betekent van de onbevredigende toestand op dit gebied”, zo merkt zij dan op. Op een andere plaats zegt zij, dat men niet alleen van jaar tot jaar de noodzaak van een maatregel in beschouwing moet nemen, maar dat, als de noodzaak aanwezig blijkt te zijn, die maatregel ook moet worden genomen.

Een in vele gevallen tekortschieten in besluitvaardigheid is de overheersende indruk die na lezing van het verslag overblijft. Is het wel juist om, zoals de *Volkscrant* doet, dit te wijten aan laksheid van de ministers?

De oorzaak van het verschijnsel zal in eerste instantie moeten worden gezocht bij de ambtelijke bureaucratie. Zou het niet zo zijn dat binnen die bureaucratie vaak elkaar tegenwerkende krachten werkzaam zijn, en dat, wanneer het niet gaat om zaken van genoegzaam politiek belang, het bij de huidige verhoudingen voor de politieke leiding praktisch onmogelijk is een tijdige besluitvorming te forceren?

De bekwaamheid, waarmee de Rekenkamer in veel gevallen aan het lijntje wordt gehouden, dwingt op zichzelf respect af. Zij wordt slechts overtroffen door de vasthoudendheid die de Rekenkamer daartegenover stelt. Het is maar

zelden dat zij „heeft gemeend de briefwisseling niet te moeten voortzetten”. Soms voegt zij daar nog aan toe dat zij „de ontwikkeling echter blijft volgen”. Ook in de gevallen waarin de Rekenkamer dit laatste niet met zoveel woorden zegt, zal zij dat wel blijven doen.

Krijgsmachtnorm

Voor wie er oog voor heeft, valt er aan het verslag van de Rekenkamer enorm veel te genieten. U wist misschien niet — ik ook niet — dat er in Nederland een Rijksdienst Straatklinkercontrole bestond. Bestond, niet bestaat, want door toedoen van de Rekenkamer is deze dienst in 1973 de nek omgedraaid. Bij het Ministerie van Verkeer en Waterstaat wist men ook wel dat in ons tijdperk van asfaltwegen de controle van straatklinkers geen bijzonder actuele bezigheid is, maar aangezien — dacht men — de dienst jaarlijks een batig saldo opleverde liet men hem maar bestaan. De Rekenkamer toonde echter aan dat de dienst alleen maar een batig saldo opleverde omdat enkele kostenfactoren buiten beschouwing werden gelaten.

Een aardige vraag voor een gezelschapsspelletje is wat de overeenkomst en wat het verschil is tussen een pas afgestudeerd academicus en een toneelspeler bij het gesubsidieerd toneel. De overeenkomst is dat voor beiden „niet steeds een passende rol en een continue arbeidsbezetting beschikbaar is”. Het verschil is dat de academicus dan in de WW of de bijstand moet gaan lopen, maar de toneelspeler op de salarislust van het gesubsidieerde gezelschap blijft staan. Intussen heeft de Rekenkamer wel bereikt dat acteurs boven 65 jaar nog slechts gecontracteerd zullen worden voor producties waaraan zij daadwerkelijk meedoen.

Een probleem waarmee onze veelgeplaagde defensieleiding zich in de jaren 1972, 1973 en 1974 heeft beziggehouden, vormde de afmetingen van de stalen manschappenkasten. Marine, landmacht en luchtmacht kochten manschappenkasten van verschillende afmetingen, constructie en uitvoering. Als dat genormaliseerd zou worden zou het Rijksinkoopbureau goedkoper kunnen inkopen. De minister van Defensie besliste dat dit moest gebeuren. Wie dacht dat onze krijgsmacht dat wel zonder meer zou opknappen, heeft toch nog geen goed idee van de arbeidsverdeling in onze hoog ontwikkelde maatschappij. Voor dergelijke zaken hebben we het Nederlandse Normalisatie Instituut. Het Nederlandse Normalisatie Instituut kon echter „daaraan niet de gewenste hoge prioriteit geven”. Dus moest de krijgsmacht er toch aan te pas komen. Deze heeft tenslotte een „krijgsmachtnorm” vastgesteld, inhoudende dat er genormaliseerd zal worden op een breedte van 100 cm.

Een correctie van 380%

Het toezicht van de Rekenkamer op de uitgaven vormt een onderdeel van een cyclus van bepalingen, waardoor in de Westerse democratieën het parlement de hegemonie over het begrotingsbeleid heeft verkregen. Engeland gaf daarbij het voorbeeld. Eerst verwierf het parlement medezeggenschap over de te heffen belastingen en het recht om te bepalen voor welke doeleinden de gelden zullen worden uitgegeven. Daarna werd bereikt dat *alle* inkomsten en uitgaven onder controle van het parlement kwamen en dat het parlement *jaarlijks* de uitgaven vaststelde. Tenslotte werd bepaald dat een van de regering onafhankelijke instelling ten behoeve van het parlement controle op het uitgavenbeleid zou uitoefenen.

De controle op de belastinginkomsten die de Rekenkamer in de laatste jaren uitoefent is vergeleken met deze cyclus een nieuw element. De commissie-Simons tot voorbereiding van een herziening van de comptabiliteitswet had er overigens in 1960 al op aangedrongen dat de Rekenkamer zich meer dan tot dusverre met de ontvangsten zou bezighouden.

Evenmin als bij de uitgaven verricht de Rekenkamer bij de ontvangsten zelf alle onderzoeken. Voor een belangrijk deel steunt zij op onderzoeken van anderen, waaraan zij een zekere leiding geeft. Bij de controle van de vennootschapsbelasting steunt zij op de controleafdelingen van de belastinginspecties. Op verzoek van de Rekenkamer is door één der grootste inspecties nagegaan wat bij benadering de resultaten van deze onderzoeken waren in 1971. Hierbij bleek dat de aangegeven winstbedragen van de 59 onderzochte posten met bijna 3 miljoen moesten worden verhoogd. De correctie uitgedrukt in een percentage van de aangegeven winsten bedroeg 380%. In 85% van de onderzochte gevallen bleek de aangifte niet juist te zijn.

Wanneer deze steekproef een enigermate representatief karakter zou dra-

gen, hebben degenen die menen dat de belastingen in Nederland veel te hoog zijn groot gelijk. Wanneer zij zich met hun klacht tot de regering wenden zijn ze echter aan het verkeerde adres. Zij moeten zich richten tot hen die, evenals de vorenbedoelde 85%, hun aangiftebiljet niet helemaal precies invullen.

Leerboek voor bestuurskunde

Al met al lijkt het *Verslag van de Rekenkamer* een uitmuntend leerboek voor bestuurskunde. Het bevat een verrukkelijke verzameling case-studies. Elk jaar verschijnt een herziene druk.

De case-studies zouden op de colleges in bestuurskunde en openbare financiën behandeld moeten worden. Waarschijnlijk rijzen er dan nog vragen, want de Rekenkamer neemt bij al haar openhartigheid aan de andere kant toch altijd een zekere discretie in acht. De weg naar een bevriend kamerlid, die de betrokken minister om nadere inlichtingen kan vragen, is dan niet moeilijk te vinden. De voorzitter van de Rekenkamer zou het overigens volgens het eerder genoemde bericht in *de Volkskrant* wel prettig vinden als „het parlement eraan gaat trekken”.

Voor dit eraan trekken door het parlement lijkt het van belang dat de Rekenkamer haar verslag voortaan anders indeelt. Niet meer volgens de min of meer abstracte indeling in categorieën van werkzaamheden, maar volgens de onderscheidene ministeries.

Voor de kamerleden, die meestal in één of meer der ministeries of in een deel ervan zijn gespecialiseerd, is het dan gemakkelijker om na te gaan waarop zij speciaal moeten letten. Een algemeen inleidend hoofdstuk, ongeveer in de geest van het eerste hoofdstuk in het *Verslag van De Nederlandsche Bank*, zou ook aanbeveling verdienen.

D. A. P. W. van der Ende

Prof. Dr. R. Slot: Elementaire bedrijfseconomie. 6e herziene druk. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1972, 251 blz., f. 14.

Drs. N. van der Zwaal: Het besturen van organisaties. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1972, 57 blz., f. 4,80.

Vooropgesteld zij, dat beide bovengenoemde publikaties één geheel vormen. Het boekje getiteld *Het besturen van organisaties*, dat voorheen als afdeling

V, „Leiding en organisatie van de onderneming”, deel uitmaakte van het boek van Prof. Dr. R. Slot, *Elementaire bedrijfseconomie*, is afzonderlijk

uitgebracht om de betreffende tekst beter bereikbaar te maken voor degenen die vooral geïnteresseerd zijn in het aspect leiding en organisatie. Het zou prettig zijn wanneer vaker ten behoeve van verschillende categorieën geïnteresseerden studieboeken, die een breed terrein bestrijken, in afzonderlijke banden die elk een afgeronde problematiek behandelen, zouden worden uitgegeven.

Bij het ter hand nemen van de twee boekwerkjes valt het meteen op dat aan de presentatie bijzondere aandacht is besteed. De verschillende hoofdstukken zijn overzichtelijk ingedeeld in paragrafen en achterin is een zakenregister opgenomen evenals een literatuuropgave ter verdere oriëntatie. De tekst zelf is in een bijzonder heldere stijl geschreven. Plezierig daarbij is dat de lezer wordt geconfronteerd met duidelijke begripsomschrijvingen en in veel gevallen ook met uitvoerige — zij het ietwat theoretische — cijfervoorbeelden.

Na deze meer algemene opmerkingen is het zinvol wat verder op het inhoudelijke aspect in te gaan.

Het eerstgenoemde boek behandelt een aantal hoofdthema's van de bedrijfseconomie. Na een inzicht te hebben gegeven in het werkterrein van de bedrijfseconomie wordt in afdeling I „Kostenberekening”, uitvoerig aandacht geschonken aan allerhande kostenvraagstukken. Aan de orde komen onder meer: de doeleinden van de kostenberekening; de kostensoorten; begrippen als constante en variabele kosten, directe en indirecte kosten, standaardkostprijs enz. De verschillende calculatiemethoden bij produktie-, verkoop- en investeringsvraagstukken worden in de meeste gevallen belicht aan de hand van cijfervoorbeelden.

Naar aanleiding van de inhoud van deze overigens voortreffelijke afdeling I van dit boek zou ik graag een drietal opmerkingen willen maken.

1. Bij de behandeling van de arbeidskosten (blz. 18 e.v.) is alleen aandacht besteed aan de werknemersbeloning. Bedacht moet echter worden dat tot de arbeidskosten eveneens moet worden gerekend de beloning die de zelfstandige ondernemer krijgt c.q. zou moeten krijgen voor de door hem geleverde arbeid. In de calculatiepraktijk wordt dit ondernemersloon dikwijls niet als arbeidskosten in aanmerking genomen, hetgeen kan leiden tot een onjuiste prijsstelling en tot een gunstig beeld van de werkelijk behaalde bedrijfsresultaten.

2. Alhoewel een elementaire behandeling van de bedrijfseconomie vereist dat op de verschillende onderwerpen niet te uitvoerig en te diepgaand wordt ingegaan, is de uiteenzetting over het vraagstuk van de „gemeenschappelijke kosten” (blz. 56) en de

„betekenis van het seizoenverschijnsel voor de verbijzondering” (blz. 58) naar mijn mening wat te summier uitgevallen.

3. Bij het noemen van verschillende informatiebronnen ten behoeve van het verrichten van marktonderzoek (blz. 94) is nagelaten te wijzen op het belang van een goed opgezet informatiesysteem inzake de eigen marktpositie en marktontwikkeling.

Afdeling II, „Financiering”, behandelt op voortreffelijke wijze een groot aantal vraagstukken uit de financieringsleer. Inzicht wordt onder meer gegeven in de vaststelling van de vermogensbehoefte en de vermogenspositie van een bedrijf, in de betekenis van de verschillende vermogensvormen en in de vermogensmarkt zelf.

Het is mij opgevallen, dat er in afdeling II niets wordt gezegd over de in de loop der jaren veranderde opvatting in de financieringsleer met betrekking tot de afstemming van de verschillende vermogensvormen op de vermogensbehoefte in de onderneming. Ik doel hier met name op de inmiddels door vrijwel iedereen verlaten (starre) financieringsregel dat er overeenstemming moet zijn tussen de omlooptijd van het in de onderneming geïnvesteerde vermogen en de krediettermijnen (de zgn. „gouden balansregel”).

De moderne opvatting is dat de financiering moet worden afgestemd op de geplande inkomende en uitgaande cash flows en wel zodanig dat een voortdurend intern financieel evenwicht wordt bereikt (het zgn. „congruentieprincipe”). In deze laatste opvatting heeft bijvoorbeeld een kapitaalbehoefte op lange termijn niet zonder meer te worden gedekt door lang vermogen, maar zouden — afhankelijk van de verwachte in- en uitgaande kasstromen — ook bepaalde vormen van korter krediet in aanmerking kunnen komen.

Afdeling III geeft een goed inzicht in enkele vraagstukken met betrekking tot de bepaling van winst en vermogen. In

dit verband is ook een verhelderend hoofdstuk geschreven over de methode en de kengetallen om de gepubliceerde jaarrekening van een onderneming te kunnen beoordelen en daardoor een redelijk inzicht te krijgen in het financieel-economisch reilen en zeilen van een onderneming.

Tenslotte is in afdeling IV een zeer lezenswaardige en bijzonder actuele verhandeling opgenomen over allerlei aspecten betreffende samenwerking van ondernemingen.

Het tweede boekwerkje van de hand van Drs. N. van der Zwaal geeft in beknopt bestek inzicht in een aantal belangrijke begrippen en beginselen uit de organisatieleer. Behandeld worden onder meer een aantal kenmerken van het leidinggeven, de opbouw en werking van een organisatie en de mens als belangrijkste element van de organisatie. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan een aantal hulpmiddelen die de leiding van een onderneming bij de uitvoering van haar taken ter beschikking staan. In dit laatste verband heb ik overigens bij de behandeling van het hulpmiddel „planning” enkele algemeen gangbare termen gemist, zoals „beleidsplanning”, „uitvoeringsplanning”, „periodeplanning” en „projectplanning”.

Het is verheugend in het voorwoord te lezen dat de schrijver de waarde van dit werkje in de naaste toekomst nog verder wil vergroten door enkele actuele topics te behandelen zoals projectorganisatie, organisatieverandering e.d.

Samenvattend zou ik willen concluderen dat de voornoemde werkjes, welke aan studerende en middelbaar niveau een eenvoudig doch wetenschappelijk verantwoord inzicht willen geven in de beginselen van de bedrijfseconomie, uitstekend aan hun doel beantwoorden. Ze kunnen derhalve aan bedoelde categorie studerende en harte worden aanbevolen.

J. P. J. Takken

Dr. W. van Hulst: De vervanging van duurzame produktiemiddelen. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1973, 154 blz., f. 36,50.

Het vervangingsprobleem van duurzame produktiemiddelen komt op verschillende plaatsen binnen de bedrijfseconomie impliciet aan de orde. Overduidelijk is de relatie tussen het vervangingsprobleem als investeringsvraagstuk en de investeringsanalyse. Anderzijds bestaan er duidelijke verbanden met het vraagstuk van de bepaling van de optimale levensduur.

In zijn aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg verdedigde proefschrift stelt Dr. Van Hulst zich dan ook allereerst ten doel een zekere integratie te bewerkstelligen tussen de in de litera-

tuur voorkomende, met het oog op het vervangingsvraagstuk relevante, elementen. Zou men erin slagen een dergelijke integratie te bereiken dan werpt zich een tweede wellicht nog belangrijker probleem op. Dit probleem heeft betrekking op het feit dat de (vervangings)investeringen een beroep doen op de schaarse financiële middelen. Het integratieprobleem kan te zamen met deze financieringselementen onder het meer algemene kernvraagstuk gevat worden om te komen tot een simultane investerings- en financieringsplanning.

Wat betreft de oplossing van het

integratieprobleem ligt het voor de hand dat de schrijver de relevante leerstukken analyseert (investeringsanalyse, bepaling optimale levensduur). Te zamen met in de internationale bedrijfs-economische literatuur bekende pogingen tot integratie (Christenson, Terborgh) leidt dit tot de conclusie dat de vervangingsinvestering geen op zichzelf staand vraagstuk is, maar gezien moet worden als element van een zich in de tijd ontwikkelende keten van duurzame produktiemiddelen. De gedachtengang van Terborgh zou in deze zin te vertalen zijn als het kiezen uit twee oneindig lange ketens van niet identieke duurzame produktiemiddelen waarvan de ene keten begint met de zgn. „defender” en de andere met de zgn. „challenger”. Het probleem van de (vervangings)investeringsplanning kan dan geformuleerd worden als het maximaliseren van de kapitaalwaarde van alle (vervangings)investeringen als functie van de vervangingstijdstippen.

Daar deze methodek al snel tot vrijwel onoverkomelijke rekentechnische moeilijkheden aanleiding geeft, in de vorm van een onbegrensd stelsel van vergelijkingen, onderzoekt de schrijver of dynamische programmering tot het gestelde doel kan leiden. Hoewel dit inderdaad het geval blijkt te zijn, stuit introductie van financieringselementen in de vorm van budget- en liquiditeitsrestricties in dit dynamische programmeringsmodel op moeilijkheden. Introductie van bovengenoemde restricties betekent in feite dat wij terecht gekomen zijn op het meer algemene probleem van de optimale verdeling van schaarse middelen over alternatieve aanwendingsmogelijkheden. Gezien deze formulering ligt lineaire programmering als oplossingstechniek voor de hand.

De in de literatuur bekende lineaire programmeringsmodellen van Albach worden allereerst aan een beschouwing onderworpen. De statische versie kenmerkt zich o.a. door een exogeen bepaalde levensduur en is om die reden ongeschikt. De dynamische variant van het model van Albach heeft als belangrijkste bezwaar dat het plantijdvak begrensd is. Dit kan tot een vertekend beeld leiden i.v.m. investeringen en financieringen die tegen het einde van het tijdvak gerealiseerd worden, cash flows genereren die buiten het tijdvak vallen en derhalve geen rol spelen in de beoordeling. Rekening houdend met deze beperkingen tracht Van Hulst een model te ontwikkelen dat zo goed mogelijk aan het gestelde doel i.c. een simultane investerings- en financieringsplanning beantwoordt. Dit zgn. verbeterde model wordt te zamen met de belangrijkste besproken modellen aan de hand van een rekenvoorbeeld geïllustreerd.

De belangrijkste verdienste van de onderhavige publikatie is wellicht een duidelijke onderlinge plaatsbepaling en

integratie van delen van de bedrijfs-economische literatuur m.b.t. vervanging enerzijds en een uitbreiding van deze integratie tot een simultane inves-

terings- en financiële planning anderzijds.

C. van Halem

R. Teekens: Prediction methods in multiplicative models. University Press Rotterdam, 1972, f. 49,40.

Het boek bevat een beschouwing over de optredende voorspellingsproblemen in het multiplicatieve model van de vorm:

$$Y_t = Z_{1t}^{\delta_1} \cdot Z_{2t}^{\delta_2} \cdot \dots \cdot Z_{kt}^{\delta_k} \cdot v_t$$

$$t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

De Cobb-Douglas produktiefunctie is een van de bekendste voorbeelden van een dergelijke relatie. Gangbaar als schattingsprocedure, is het toepassen van de methode der kleinste kwadraten, nadat de relatie (1) met behulp van logaritmen is getransformeerd tot een lineaire relatie:

$$\ln Y_t = \delta_1 \ln Z_{1t} + \delta_2 \ln Z_{2t} + \dots + \delta_k \ln Z_{kt} + \ln v_t \quad (2)$$

De auteur beperkt zich tot het voorspellen van Y onder de veronderstellingen dat a) de Z-variabelen niet stochastisch zijn, b) de verstoringen v altijd positief zijn en gemiddelde 1 bezitten en c) de verstoringen lognormaal zijn verdeeld met variatie ω^2 . De veronderstellingen ten aanzien van de verstoringen houden in, dat de verstoringsterm $\ln v_t$ in relatie (2) normaal verdeeld is met gemiddelde $-\frac{1}{2}\delta^2$ en variantie δ^2 waarbij $\delta^2 = \ln(\omega^2 + 1)$.

In hoofdstuk 2 wordt aangetoond dat voorspellingen voor Y op grond van de kleinste kwadraten schatters voor de δ 's uit (2) onzuiver zijn. Deze onzuiverheid ontstaat door:

1. het onzuiver schatten van de constante van de relatie (2) en
2. het transformeren van de geschatte $\ln Y$ tot Y zelf.

In hetzelfde hoofdstuk worden twee andere schattingsmethoden besproken, waarbij die der maximale aannemelijkheid de meeste aandacht verdient, omdat deze methode soms tot betere schattingen leidt dan de kleinste kwadraten aanpak. Als criterium voor het onderling vergelijken van de kwaliteiten van schatters wordt gekozen voor de gemiddelde kwadratische fout, omdat daarin zowel de variantie als de onzuiverheid van de schatter voorkomen. Hoofdstuk 2 wordt besloten met tabellen van de gemiddelde kwadratische fout voor de schattingsmethode der kleinste kwadraten en voor die der maximale aannemelijkheid.

Bij het opmaken van de tabellen worden vier gevallen wat betreft σ^2 gezien, namelijk $\sigma^2 = 0,10$, $\sigma^2 = 0,25$, $\sigma^2 = 0,50$ en $\sigma^2 = 1,00$. Een σ^2 van 0,10 impliceert dat het 95%-kansinterval van v ligt tussen 0,51 en 1,77, d.w.z. dat bij een waarde van 100 voor het systematische gedeelte van Y de

bijbehorende waargenomen Y met 95% kans ligt tussen 51 en 177 (zie blz. 38 van de studie). Men kan zich wel afvragen, of het bij dergelijke grote onverklaarde afwijkingen in Y überhaupt zin heeft om te schatten c.q. te voorspellen. Op voorhand ben ik geneigd dergelijke „losse” verbanden niet verder te gebruiken. Uit hoofdstuk 2 meen ik te mogen concluderen dat, voor in de praktijk relevante situaties, de eenvoudig toe te passen methode der kleinste kwadraten niet onderdoet voor andere schattingsmethoden.

In hoofdstuk 3 wordt door Teekens een nieuwe schatter ontwikkeld, die tot stand komt door de kleinste kwadraten schatter met een positieve constante te vermenigvuldigen; de constante wisselt van geval tot geval. De nieuwe schatter vertoont in de meeste gevallen een lagere gemiddelde kwadratische fout dan de eerder genoemde schatters. Bij voor de praktijk relevante situaties van σ^2 's die kleiner zijn dan 0,10, zal men zelden correcties aan dienen te brengen van meer dan 5% van de desbetreffende kleinste kwadraten schatting. Gezien in het licht van de onzekerheden aangaande de bij de schatting van de relatie gehandhaafde hypothesen m.b.t. de specificatie van het model (denk bijv. aan de veronderstelling van niet-stochastische Z-variabelen), kan men de genoemde kleine correcties als marginale verbeteringen bestempelen.

Hoofdstuk 4 beziet model (1) bij andere verdelingen van v dan de lognormale. Helaas wordt voorbijgegaan aan de vraag hoe het gedragspatroon der economische subjecten eruit ziet, wil er een gamma- of log-Laplaceverdeling voor de storingen ontstaan. De veronderstelling van lognormaal-verdeelde verstoringen kan plausibel worden gemaakt met behulp van de multiplicatieve centrale limietstelling.

Tenslotte vindt in hoofdstuk 5 een generalisatie van de nieuwe schatter plaats tot gevallen van niet-onafhankelijke verstoringen, een voor gegevens in de vorm van tijdreeksen veel voorkomende situatie.

Samenvattend meen ik te mogen stellen dat de studie van Teekens een zeer relevante probleemstelling bevat, die op technisch knappe wijze tot een oplossing wordt gebracht. De resulterende nieuwe schatter bezit voor de praktisch gerichte econoom en econometrist weinig aantrekkelijkheid, omdat de reeds ter beschikking staande methode der kleinste kwadraten tot kwalitatief vrijwel dezelfde resultaten leidt.

M. A. Kooyman